

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ
НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 631 групи

Грінка Юлія Іванівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Бигар Г.П.**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 3 від 7.11.2023 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

АНОТАЦІЯ

Гінка Ю.І. Формування культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 89с.

Кваліфікаційна робота «Формування культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи» присвячена теоретичному аналізу та практичному дослідженню процесу формування культури навчальної діяльності молодших школярів у сучасних умовах освіти. Робота складається з двох розділів.

У розділі 1 «Теоретичні засади формування культури навчальної діяльності молодших школярів» проводиться аналіз проблеми в літературі, розглядається сутність та вікові характеристики формування культури навчальної діяльності учнів молодшого шкільного віку та визначається роль освітнього процесу Нової української школи в цьому контексті.

Розділ 2 «Педагогічні умови формування культури навчальної діяльності молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи» включає вивчення стану сформованості культури навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку, аналіз педагогічних умов формування культури навчальної діяльності та їх практичну реалізацію. Детально розглядається формування мотивації навчальної діяльності та організація особистісно-орієнтованого навчання для молодших школярів.

Робота містить висновки та рекомендації для педагогічної практики, а також вказівки на можливості подальших досліджень у галузі формування культури навчальної діяльності в умовах сучасної української школи.

Ключові поняття: навчальна діяльність, культура навчальної діяльності, Нова українська школа, молодший школяр.

ABSTRACT

Hinka Yu.I. Formation of the culture of educational activity of younger schoolchildren in the conditions of the new Ukrainian school. – Manuscript. Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 013 Primary education. – Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich. – Chernivtsi, 2023. 89p.

This work is devoted to the study and analysis of the process of forming the culture of educational activity of younger schoolchildren in the conditions of the new Ukrainian school. Key aspects affecting the development of learning culture are considered, such as models of pedagogical interaction, teaching methods and techniques, organization of the learning environment, etc.

The author defines the basic principles and values that should underlie the new Ukrainian school and influence the formation of the learning culture of primary school students. Particular attention is paid to the role of the teacher in this process and his ability to adapt to the modern requirements of the educational environment.

Innovative approaches to learning, the use of interactive methods and technologies that contribute to increasing the interest and activity of younger schoolchildren in the educational process are being studied.

The work contains practical recommendations for teachers and pedagogical workers regarding the effective formation of a learning culture in the conditions of a modern Ukrainian school. Opportunities for further research in this area and ways to improve pedagogical practice in order to improve the quality of education in Ukraine are highlighted.

Key concepts: educational activity, culture of educational activity, New Ukrainian school, junior high school student.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Аналіз проблеми формування культури навчальної діяльності у науковій літературі.....	8
1.2. Сутнісна характеристика формування культури навчальної діяльності молодших школярів.....	18
1.3. Специфіка формування культури навчальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку.....	30
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	38
2.1. Дослідження стану сформованості культури навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі.....	38
2.2. Характеристика педагогічних умов формування культури навчальної діяльності учнів початкової школи.....	49
2.2.1 Практична реалізація принципів формування культури навчальної діяльності молодших школярів.....	49
2.2.2 Формування мотивації навчальної діяльності молодших школярів.....	58
Висновки до першого розділу	70
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація у суспільному розвитку з її прагненням гуманізувати соціальні інститути зумовила перетворення, що переважають у всіх функціональних системах, зокрема й у педагогічній. Зміни у системі освіти спрямовані на подолання протиріч між традиційною організацією педагогічного процесу та закономірностями розвитку особистості, між змістом педагогічного процесу та потребами майбутнього члена суспільства. Невипадково найважливішими завданнями сучасної освіти є забезпечення інтелектуального розвитку учнів, створення умов, у яких буде надано можливість учням реалізувати свій творчий потенціал через процес безперервного розвитку особистості, орієнтованої на оволодіння здібностями самостійно набувати функціональні знання та вміння.

Досягнення науки, техніки, культури, рівень розвитку інтересу школярів до подій внутрішнього та міжнародного політичного та духовного життя поставили їх перед об'єктивною необхідністю самостійно оновлювати та поповнювати свої знання. Тому учням необхідно освоїти роботу з одержуваною інформацією, тобто розвивати та вдосконалювати культуру навчальної діяльності, опановуючи вміннями, спрямованими на здобуття знань. Під культурою навчальної діяльності у дослідженні розуміються спричиненими адекватними мотивами (чи мотивами власного зростання, власного вдосконалення) сукупність і система якостей, умінь і навиків особистості, що сприяють вільному опануванню навчального матеріалу та успішному оволодінню ним.

Стан дослідження проблеми. Сучасна теорія навчальної діяльності сформувалася у загальній теорії вчення, основи якої було закладено І.Гербертом, А.Дистервегом, Я.А. Коменським, Й.Г. Песталоцці, в нашій країні, а також найбільшими представниками педагогічної психології середини

XX сторіччя Г.Костюк, О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін.). У дослідженнях Н.Мойсеюк, С. Смирнова, М. Фіцули визначено форми культурологічної підготовки педагогів.

В основі формування культури навчальної діяльності молодших школярів лежить принцип пізнавальної активності. Реалізацію даного принципу, культурне дозвілля в Україні, відродження та розвиток національної системи культурно-дозвілєвої діяльності підростаючого покоління досліджували І. Д. Бех, А. М. Богуш, В. Г. Кузь, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Т. І. Сущенко та ін.

Ідеї сучасної гуманістичної педагогіки і теорії розвиваючого навчання в початковій школі розглядаються в наукових працях Н.Бібік, М.Вашуленко, О.Савченко та ін.

Різноманітність підходів до дослідження проблеми формування культури навчальної діяльності молодших школярів, з одного боку, є свідченням її актуальності, а з іншого – багатоаспектності. Саме остання обставина визначає необхідність знову звернутися до цієї тематики у світлі нових соціальних умов.

Таким чином, існує протиріччя між потребою педагогічної практики в науковому, навчальному і методичному забезпеченні формування культури навчальної діяльності молодших школярів і відсутністю у педагогічній теорії необхідних теоретичних положень, які відповідають цій потребі в цілому, що і зумовило вибір теми дослідження: «**Формування культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи**».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи.

Відповідно до мети були сформульовані такі основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати проблему формування культури навчальної діяльності молодших школярів у педагогічній теорії та практиці.
2. Розкрити сутність і специфіку формування культури навчальної

діяльності молодших школярів.

3. З'ясувати стан сформованості культури навчальної діяльності учнів початкової школи.
4. Визначити педагогічні умови культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи.

Об'єкт дослідження: формування культури навчальної діяльності молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування культури навчальної діяльності учнів початкової школи.

Основні методи дослідження. У кваліфікаційній роботі для вирішення завдань було використано комплекс методів, серед яких: проблемний аналіз літератури, анкетування, спостереження, бесіда, опитування, констатувальний експеримент, моделювання, психодіагностичні методи, методи якісної та кількісної обробки емпіричних даних.

Теоретичне значення дослідження полягають у тому, що теоретично осмислений та уточнений дослідницький тезаурус проблеми; представлено структуру та специфіку навчальної діяльності учнів початкової школи; визначено та конкретизовано педагогічні умови формування культури навчальної праці молодших школярів в умовах Нової української школи.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання вчителями початкових класів матеріалів роботи з метою формування культури навчальної діяльності молодших школярів, упорядкування системи дидактичних матеріалів з цієї проблеми.

Структура роботи. Дослідження складається із анотацій, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Аналіз проблеми формування культури навчальної діяльності у науковій літературі

Освіта як соціальний інститут представляє соціальну підструктуру суспільства. Зміст освіти відбиває стан суспільства та перехід від одного стану до іншого, нині – це перехід від індустріального до постіндустріального чи інформаційного суспільства XXI століття. Розвиток та функціонування освіти обумовлено всіма факторами та умовами існуючого суспільства: економічними, політичними, соціальними, культурними та ін. Зв'язок освіти та культури є найбільш тісним. Це не просто обумовлення, це суттєва взаємозалежність, що виявляється, зокрема, в тому, що одним із основних принципів існування та розвитку є культуровідповідність.

Принцип культуровідповідності, у своїх дослідженнях висвітлює А.Дистервег: «Навчай культуровідповідно!», означає навчання у надбаннях певної культури, орієнтацію освіти на характері і цінності культури, прийняття соціокультурних норм і включення людини у їх розвиток.

Єдність суб'єктивного і об'єктивного, що реалізується в освіті, дозволяють розуміти культуру як систему позабіологічно вироблених механізмів, завдяки яким «стимулюється, програмується і реалізується активність людей у суспільстві». Іншими словами, культура виступає як «спосіб діяльності» (І.Гербертом), «технологічний контекст діяльності» (Й.Песталоцці), що надає людській активності внутрішню цінність і особливу спрямованість, і виступає як спосіб регуляції, збереження, відтворення та розвитку всього суспільного життя.

Культура – (лат. cultura – обробіток, обробка) – історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у способах організації життя та діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних та духовних цінностях [21, С.218].

Освіта як відтворення культури формувалася як певна система, усередині якої диференціюються різні підсистеми.

Ця система характеризується метою, змістом, структурованими навчальними програмами та планами, які наслідують попередні рівні освіти та прогнозують наступні. Освіта як система включає у собі поняття «педагогічної системи». Як зазначає І.В.Зайченко «педагогічна система може розглядатися як підсистема у системі освіти, співвідносна з освітнім процесом. Вона, своєю чергою, має свої підсистеми, загалом характеризуючись п'ятьма структурними елементами: мета, навчальна інформація, засоби комунікації, учні та педагоги» [14, С.156].

Одна із провідних дослідниць проблем психології Г.О. Люблінська [27, С.130-131] на початку 90-х років виділив такі тенденції в освіті, які виявляються і будуть виявлятися різною мірою на початку ХХІ ст.

Перша тенденція – усвідомлення кожного рівня освіти як органічної складової системи безперервної освіти.

Друга тенденція – «індустріалізація навчання», тобто його комп'ютеризація і технологізація, що її супроводжує, що дозволяє дієво посилити інтелектуальну діяльність сучасного суспільства.

Третя тенденція полягає у переході від переважно інформативних форм до активних методів та форм навчання із включенням елементів проблемності, наукового пошуку, широким використанням резервів самостійної роботи учнів.

Четверта тенденція співвідноситься «з пошуком психолого-дидактичних умов переходу від жорстко регламентованих контролюючих, алгоритмізованих способів організації навчально-виховного процесу та управління цим процесом до тих, що розвивають, активізують, інтенсифікують, ігрових...»

П'ята та шоста тенденція – співвідносяться з організацією взаємодії учня та вчителя та фіксують необхідність організації навчання як колективної, спільної діяльності учнів, де акцент переноситься «з навчальної діяльності вчителя на пізнавальну діяльність учня». Тенденції зміни наприкінці ХХ – початку ХХІ століття загальної ситуації освіти збігаються із загальними

принципами його реформування у світі та в Україні зокрема.

Це такі основні принципи:

- інтеграція всіх виховних сил суспільства та органічна єдність школи з іншими спеціальними інститутами з метою виховання підростаючого покоління;
- гуманізація та посилення уваги до особи кожної дитини як вищої соціальної цінності суспільства, встановлення на формування громадянина з високими інтелектуальними, моральними та фізичними якостями;
- диференціація та індивідуалізація, створення умов для повного прояву та розвитку здібностей кожного школяра;
- демократизація, створення передумов для розвитку активності, ініціативи та творчості учнів та педагогів.

Реалізація цих принципів передбачає зміну самого вигляду освітньої системи, її змісту та організаційних форм навчання.

Усі сучасні напрями навчання, на думку Г.Костюка, можуть бути розглянуті з позиції деяких загальних підстав:

- на підставі безпосередності (опосередкованості) форм взаємодії навчальної діяльності можуть бути виділені форми контактного та дистанційного навчання, де до першої групи відносяться всі напрямки навчання, що традиційно розробляються, до другої - щойно створюване в даний час, навчання на відстані за допомогою спеціальних взаємодіючих на виході і вході технічних засобів;
- за основою принципу свідомості виділяється навчання, що співвідноситься з інтуїтивним освоєнням досвіду, наприклад, оволодінням рідною мовою, як шлях «знизу вгору» і свідомим. При розгляді теорії навчання, що ґрунтується на принципі свідомості, значущою є відповідь на питання, що є об'єктом усвідомлення учнями у процесі навчання. Якщо усвідомлюються лише правила, засоби, це форма так званого традиційного, «повідомляючого, догматичного»

навчання;

- за основою взаємозв'язку освіти та культури можуть бути розмежовані види навчання, основою яких є проєкція образу культури в освіту та формування проєктної діяльності учнів (теорії проєктного навчання), та навчання, засноване на дисциплінарно-предметному принципі (традиційне навчання);
- за підставою зв'язку навчання з майбутньою діяльністю може бути виділено «знаково-контекстне», або контекстне навчання та традиційне навчання позаконтекстного типу;
- за способом організації навчання виділяються активні форми та методи навчання та традиційне (інформаційне, повідомляюче) навчання [26, С.465-468].

Традиційне навчання може бути визначено як контактне, що повідомляє, засноване на принципі свідомості, цілеспрямовано не кероване. І.Малофіїк [31, С.365-368]. подає визначення традиційного навчання як інформаційно-повідомляючого, догматичного, пасивного, що відображають названі характеристики.

Проблемне навчання включає кілька етапів: усвідомлення проблемної ситуації, формулювання проблеми на основі аналізу ситуацій, вирішення проблеми, що включає висування, зміну та перевірку гіпотез, перевірку розв'язання. Цей процес розгортається за аналогією з проходженням трьох фаз розумового акта, який виникає в проблемній ситуації і включає усвідомлення проблеми, її вирішення та кінцевий висновок. Такий тип навчання має великий потенціал, що розвиває.

Одним із поширених напрямів сучасного навчання є програмування.

В основі програмованого навчання лежать дидактичні засади послідовності, доступності, систематичності, самостійності. Ці принципи реалізуються під час виконання навчальної програми - головного елементу програмованого навчання, що є упорядкованою послідовністю завдань. Для програмованого навчання суттєвою є наявність «дидактичної машини» (або

програмованого підручника). У цьому навчанні певною мірою реалізується індивідуальний підхід як облік характеру освоєння програми. Однак головним залишається те, що процес засвоєння, вироблення вміння керується програмою.

Програмоване навчання отримало нове заломлення в роботах Н.Якса [99], який запропонував алгоритмізувати цей процес. Алгоритм, на думку вченого, є правило (зворотне твердження неправильно), – що приписує послідовність елементарних дій (операцій), які з їхньої простоти однозначно розуміються, виконуються всіма. Алгоритмічний процес – це система дій (операцій) з об'єктом, він «є не що інше, як послідовне та впорядковане виділення в тому чи іншому об'єкті певних його елементів» [63, С. 311-332].

Найбільш повно та теоретично обґрунтовано переваги управління, програмування в освітньому процесі представлені у напрямі навчання, заснованому на психологічній теорії формування розумових дій. Н.Гречаник поставив перед навчанням принципово нові завдання: а) описати будь-яку формовану дію сукупністю її властивостей, що підлягають формуванню; б) створити умови для формування цих властивостей; в) розробити систему орієнтирів, необхідних та достатніх для управління правильністю формування дії та уникнення помилок. При цьому вчений розробив дві частини предметної дії, що освоюється: його розуміння і вміння його виконати. Перша частина відіграє роль орієнтування та названа «орієнтовною», друга – виконавча. Особлива роль відводилася орієнтовній частині [11, С.34-39].

Навчання є основою засвоєння вироблених суспільством способів дій з предметами, основою засвоєння завдань та мотивів людської діяльності, норм відносин між людьми, основою засвоєння досягнень культури та науки, тому поза навчанням не може бути жодного розвитку.

Основною характерною рисою шкільного навчання є те, що з вступом до школи дитина починає здійснювати суспільно значущу та суспільно оцінювану діяльність – навчальну, і це ставить його в абсолютно нову позицію по відношенню до всіх оточуючих. Через виконання нової діяльності, через нову позицію визначаються решта відносин дитини з дорослими і однолітками, у ній

і поза школою, ставлення до себе і самооцінка. У цьому полягає найважливіша виховна функція шкільного навчання, функція формування особистості.

У зв'язку з тим, що навчальна діяльність громадська за сутністю (у ній відбувається засвоєння всіх багатств культури і науки, накопичених людством), громадська за змістом (вона є суспільно значущою та суспільно оцінюваною), громадська за формою здійснення (вона реалізується відповідно до суспільно вироблених норм), вона визнана провідною у молодшому шкільному віці, у період її формування.

Під провідною у сучасній дитячій психології розуміється така діяльність, у процесі якої відбувається формування основ психічних процесів і якостей особистості, характеризуючих основні новоутворення цього періоду розвитку. Молодший шкільний вік є період найбільш інтенсивного формування навчальної діяльності. Поняття «навчальна діяльність» трактується неоднозначно. Іноді воно розглядається як синонім понять «навчання», «вивчення» і навіть «пізнання». Згідно з І.Большаковою, «навчальна діяльність це діяльність спрямована на оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять... така діяльність має спонукатися адекватними мотивами, ними можуть бути... мотиви набуття узагальнених способів дій, або простіше кажучи, мотиви свого зростання, свого вдосконалення» [4, С.21-32].

Навчальна діяльність, на нашу думку, може розглядатися як специфічний вид діяльності, спрямований на учня – на його вдосконалення, розвиток, формування особистості завдяки усвідомленому, цілеспрямованому засвоєнню суспільного досвіду в різних видах і формах суспільно корисної, пізнавальної, теоретичної та практичної діяльності. Діяльність учня спрямована на освоєння глибоких систематичних знань, що становлять способи цієї діяльності, і відпрацювання узагальнених способів дій щодо адекватного та творчого застосування цих засобів у різноманітних ситуаціях.

Сучасна теорія навчальної діяльності сформувалася в загальній теорії вчення, основи якої були закладені І. Гербертом, А. Дистервегом, Я. А. Коменським, І. Г. Песталоцці, Г.Костюк, О.Скрипченко, Л.Долинська,

З.Огороднійчук, Н.Мойсеюк, С. Смирнова, М. Фіцули, І. Д. Бех, А. М. Богуш, В. Г. Кузь, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Т. І. Сущенко

В історії європейсько-американської освіти визначилися дві основні теорії навчальної діяльності чи теорії вчення. В основі першої лежать поняття асоціації, рефлексу, стимул-реакції (вона може бути названа асоціативно-рефлекторною теорією). Друга спирається на поняття дії та завдання (її можна назвати діяльнісною теорією).

У періоди, коли пріоритетне значення мали природничі дисципліни, асоціації інтерпретувалися з урахуванням вимог нейродинаміки, і ототожнювалися з рефлексами. В інші періоди асоціації розумілися як іманентні якості свідомості, що не мають нейрофізіологічної основи та підпорядковуються законам «психічної причинності».

Початок асоціативного процесу передбачає наявність сенсорних (наочних) елементів. Сліди відчуттів (сприйняття) цих елементів зв'язуються в поодинокі уявлення, порівняння останніх призводить до виділення їх загальних (однакових) властивостей, зв'язок яких, позначений відповідним словом, і дає поняття. Кожевніков І., зазначав: «Поняття є з'єднанням в одну асоціацію однакових атрибутів, взятих із багатьох поодиноких уявлень» [20, С.36-37].

Асоціації, які призводять від відчуттів (сприйняття) до уявлень, формуються при багаторазовому виконанні людиною відповідних переходів, тобто у процесі вправи.

Таким чином, згідно з асоціативно-рефлекторною теорією навчальної діяльності, людина набуває тих чи інших понять, спираючись на їх сенсорні компоненти, на порівняння одиничних уявлень, на позначення та виділення в останніх за допомогою слів деяких загальних властивостей, а також на ряд вправ. Зміст цих понять ідентичний змісту вихідних сенсорних компонентів асоціацій.

Багато вітчизняних психологів у своїх підходах до навчання керувалися асоціативно-рефлекторною теорією. Так, В.Мухіна писала: «Ми вважаємо, що основним найпростішим елементом пізнавального процесу є асоціація, а

основне завдання наших досліджень полягає в тому, щоб вивчити, яким чином асоціації та їх системи утворюються в умовах навчання» [20, С. 11-12].

У сучасній вітчизняній дидактиці є кілька варіантів теорії навчальної діяльності, деякі з них так чи інакше використовують асоціативно-рефлекторне розуміння засвоєння, наприклад, О.Омельченко будувала теорію педагогічної роботи вчителя, виділяючи при цьому особливості засвоєння школярами знань, умінь та навичок. Загальну логіку роботи вчителя вони представляли так: 1) педагог пред'являє школярам певний навчальний матеріал щодо його сприйняття і усвідомлення, 2) керує процесом формування способів застосування знань, тобто формуванням за зразком умінь та навичок; 3) забезпечує творче розуміння учнями засвоєних знань та умінь [39, С.45-48].

У дослідженнях, де викладається дидактична теорія навчання, часто трапляється термін «діяльність». При цьому наголошується, що діяльність має такі елементи, як план, виконання, контроль, а в діяльності учнів обов'язково присутні мотив, система дій та контроль. Навчальна діяльність учнів «найактивніша» при виконанні «репродуктивних і творчих завдань» [177, С. 159].

До загальної структури діяльності не включений такий суттєвий компонент, як «завдання», а діяльність співвідноситься з виконанням «репродуктивних завдань». Правда, при цьому згадуються і «творчі завдання», пов'язані з перетворенням навчального матеріалу [49, С.29-32], але це показує близькість цієї теорії навчання до асоціативно-рефлекторної.

Діяльною теорією вчення слід вважати таку, яка спирається на поняття «дія» та «завдання» (вони є суттєвими компонентами цілісної діяльності). Дія передбачає перетворення суб'єктом того чи іншого об'єкта. Завдання включає мету, представлену в конкретних умовах свого досягнення. Розв'язання задачі полягає у пошуку суб'єктом тієї дії, за допомогою якої можна так перетворити умови задачі, щоб досягти необхідної мети. Навчання трактується з діяльнісних позицій, коли засвоєння того чи іншого матеріалу розглядається шляхом опису його перетворення на ситуації деякої задачі. У певних випадках такий опис

включає мотив прийняття суб'єктом відповідного завдання і мотив пошуку необхідної дії.

Ця теорія має давнє історичне коріння. У минулому столітті її розробляли німецькі педагоги Ф. Фребель, А. Дістервег, американський психолог і педагог Дж. Дьюї, у ХХ столітті – американські автори теорії «соціального навчання» (А. Бандура, Є. Маккобі та ін), автори когнітивної теорії вчення (Дж. Брунер, С. Пейперт та ін. При цьому одні прихильники діяльнісного підходу до навчання використовували у своїх роботах лише окремі компоненти цілісної структури діяльності (найчастіше мотив і дію), інші ж будували свою теорію навчання на основі уявлень про цілісну діяльність. Розуміння діяльності та її компонентів було дуже різним [46, С. 123-137].

Своєрідність цієї теорії полягає в тому, що вона прагне пояснити процеси активно-дослідницького засвоєння знань та умінь, не репродукцію готових знань, а творче оволодіння генетичними витоками, походженням знань та умінь у вигляді мотивованого та цілеспрямованого вирішення завдань певного класу, пов'язаних із проблемними ситуаціями. Ця теорія протистоїть асоціативно-рефлекторної теорії навчання.

«Так, діяльнісна теорія досить точно визначає характер тих знань, засвоєння яких, намагається пояснити, ці теоретичні знання і пов'язані з ними вміння. Асоціативно-рефлекторна ж теорія не визнає принципової відмінності знань» [47, С. 10-17].

На думку вченого, протистояння також пов'язане з характеристиками навчальної діяльності. «Діяльнісна теорія виявляє роль активного перетворення умов завдань у процесі засвоєння генези знань. Друга теорія, спираючись на вузько сенсуалістичне тлумачення сприйняття визнає своєрідну роль дій у процесі засвоєння. Якщо перша теорія у центрі своєї уваги ставить мислення, спрямоване рішення завдань, то друга - пам'ять, утримання зв'язку у сфері сприйняття. І, нарешті, якщо перша теорія намагається обґрунтувати «активні» методи навчання, друга по суті справи захищає традиційні «пасивні» методи» [49, С.29-32].

Основні теорії навчання відрізняються одна від одної практико-методичною організацією процесу засвоєння. Асоціативно-рефлекторна теорія проводить лінію на постійну організацію вправ, діяльнісна - управління процесами вирішення навчально-пізнавальних завдань.

Структура навчання була розглянута Г.Ващенком, у книзі якого, по-перше, критично простежена історія основних підходів до навчання, по-друге, наведено підстави для розрізнення різних його видів і форм, по-третє, викладено власний варіант діяльнісної теорії структури навчання [5]. Аналіз різних описів навчання як діяльності дозволив виявити у них кілька загальних недоліків. Один із них полягає в наступному: у навчанні констатуються такі компоненти, які властиві будь-якій діяльності, тому немає вказівок на специфіку їхнього змісту стосовно навчання [5].

Теорія проблемного навчання, найбільш докладно представлена у роботі М.М.Алексєєвою [1].

Велике значення для становлення діяльнісної теорії навчання мають результати логічного дослідження Т.Бланка, в якому послідовно розкриваються роль діяльності у формуванні теоретичних понять, спеціальна функція чуттєво-предметного та уявного експериментів у теоретичному пізнанні [3, С.2-9].

1.2. Сутнісна характеристика процесу формування культури навчальної діяльності молодших школярів

Діяльність людей різноманітна, але при цьому її можна звести до трьох основних видів: навчальної, трудової та ігрової.

При описі загальних особливостей людської праці, її розглядають як діяльність людини, що змінює природу і використовує при цьому властивості одних природних речей як знаряддя впливу на інші речі, перетворюючи їх тим самим на орган своєї діяльності.

Праця, основний вид діяльності, є наслідком створення суспільно корисного продукту.

Навчальна діяльність – підготовчий етап до майбутньої праці, вона дає корисний продукт лише з певної стадії навчання професії. Гра, зрозуміло, не дає суспільно значущого продукту. Різні і мотиви цих видів діяльності: мотивом праці та навчальної діяльності є насамперед усвідомлення суспільного обов'язку, гра мотивована інтересом. Істотні відмінності й у організації цих видів діяльності – праця і навчальна діяльність, зазвичай, здійснюються у спеціально організованій формі, у певний час і у певному місці. Гра пов'язана із вільною організацією – дитина зазвичай грає у відведений для цього час, але в межах цього часу – як хоче, коли хоче і скільки хоче.

Людині в будь-якому віці властиві всі три види діяльності, але в різні періоди життя лише одна з них є провідною і тому має головне значення.

Відповідно до І.Кожевнікова, провідна – це така діяльність, яка зумовлює найголовніші зміни у психологічних особливостях дитини на даному періоді його розвитку. Їй притаманні такі ознаки:

- 1) від неї найближчим чином залежать основні психологічні зміни дитини на цей віковий період;
- 2) всередині неї виникають, формуються та перебудовуються особисті психічні процеси [21, С. 190-192].

Зупинимося докладніше на таких видах діяльності, як ігрова і навчальна,

оскільки вони представляють нам безпосередній інтерес.

Ігрова діяльність найбільш властива дитині від 3 до 6 років. У грі в неї розвиваються уява та символічна функція, орієнтація на загальний зміст людських відносин та дій, здатність до виявлення в них моментів підпорядкування та управління, а також формуються узагальнені переживання та осмислена орієнтація у них.

Навчальна діяльність притаманна дітям від 6 до 10 років. На її основі у молодших школярів виникає теоретична свідомість та мислення, розвиваються відповідні їм здібності (рефлексія, аналіз, уявне планування), а також потреби та мотиви навчання.

У грі дитина бажає діяти як дорослий. І її ігрова дія відповідає, хоча своєрідно, діям дорослих людей. Характерна риса гри у тому, що вона дозволяє дитині виконувати дію за відсутності умов реального досягнення її результатів, оскільки мотив її укладено на отриманні результату, а не на самому процесі виконання дії.

Вступ до школи знаменує початок нового вікового періоду в житті дитини молодшого шкільного віку, провідною діяльністю для якої стає навчальна. У процесі її здійснення дитина під керівництвом вчителя систематично опановує зміст розвинених форм суспільної свідомості (науки, мистецтва, моралі, релігії, права) та вміння діяти відповідно до їх вимог. Зміст цих форм суспільної свідомості (наукові поняття, художні образи, моральні та релігійні цінності, правові норми) має теоретичний характер. «У широкому значенні ... поняття теорії є синонімом суспільної свідомості в найбільш високих і розвинених формах його організації; як вищий продукт організованого мислення вона опосередковує будь-яке ставлення до дійсності і є умовою справді свідомого перетворення останньої» [30, С. 205].

У процесі оволодіння змістом перерахованих форм суспільної свідомості як продукту організованого мислення багатьох поколінь людей (точніше – їх теоретичного мислення) у дитини складається таке ставлення до дійсності, яке пов'язане з формуванням у неї теоретичної свідомості та мислення та

відповідних здібностей (зокрема, рефлексії, аналізу, планування).

Навчальна діяльність, виконувана дітьми протягом усього шкільного віку, пов'язані з оволодінням ними зазначеним змістом.

Однак провідною навчальна діяльність виступає тільки в молодшому шкільному віці, адже саме тоді у дітей виникають і формуються лише основи теоретичної свідомості та мислення. У наступних шкільних періодах, де навчальна діяльність вже не є провідною, розвиток теоретичної свідомості та мислення школярів відбувається в процесі навчальної діяльності, яка перебуває у тісному зв'язку з іншими видами їхньої суспільно значущої діяльності.

Навчальну діяльність відрізняє з інших форм навчання ряд істотних ознак, серед яких В.Химинець зазначає:

- 1) вона специфічно спрямована на оволодіння навчальним матеріалом та вирішення навчальних завдань;
- 2) в ній освоюються загальні способи дій та наукові поняття;
- 3) загальні способи дії передують вирішення завдань;
- 4) навчальна діяльність веде до змін у самому суб'єкті, що є її основною характеристикою;
- 5) зміна психічних якостей і поведінки учня залежно від результатів своїх процесів мислення [57].

Навчальна діяльність має зовнішню та внутрішню структури. Розглянемо внутрішню структуру навчальної діяльності. Вона характеризується наявністю наступних компонентів: зміст, засоби, методи, продукт, результат.

Аналіз предметного (психологічного) змісту навчальної діяльності, як будь-якого іншого, починається з визначення її предмета, тобто того, на що спрямована діяльність: засвоєння знань, оволодіння узагальненими способами дій, відпрацювання прийомів та способів дій, їх програм (алгоритмів) у процесі чого розвивається самонавчається. Це і є її предметом, змістом навчальної діяльності.

Відповідно Г.Костюк, стверджує що навчальна діяльність не тотожна засвоєнню – воно є її основним змістом і визначається будовою та рівнем її

розвитку, до якої засвоєння включено. У той самий час, навчальна діяльність спрямовує зміну самого суб'єкта, засвоєння опосередковує суб'єктні зміни в інтелектуальному і в особистісному плані, що також входить у предмет навчальної діяльності.

Засоби навчальної діяльності, за допомогою яких вона здійснюється, на думку О.Кіготь, слід розглядати в 3-х планах. По-перше, це інтелектуальні дії, що лежать в основі пізнавальної та дослідницької функції навчальної діяльності: аналіз, синтез, узагальнення, класифікація та ін, без яких ніяка розумова діяльність неможлива. По-друге, це знакові, мовні, вербальні засоби, у формі яких засвоюється знання, рефлексується та відтворюється індивідуальний досвід. По-третє, це фонові знання, за допомогою включення до яких нових знань структурується досвід, тезаурус учня. Особливо в молодшому шкільному віці, включення до навчальної діяльності передбачає одночасну роботу усіх її засобів [18].

Способи навчальної діяльності можуть бути множинні: репродуктивні, проблемно – творчі, дослідно-пізнавальні дії. Спосіб навчальної діяльності – це відповідь на питання, як вчитися, яким способом отримувати знання. Найбільш повно та розгорнуто опис способу представлено теорією поетапного формування розумових дій (В.Кириленко, О.Кіготь).

Продуктом навчальної діяльності є структуроване і актуалізоване знання, що лежить в основі вміння вирішувати завдання, що його потребують, у різних галузях наук і практики. Продуктом також є внутрішнє новоутворення психіки та діяльності у мотиваційному, цілісному та смисловому планах.

Результатом навчальної діяльності є поведінка суб'єкта – це потреба продовжувати цю діяльність (інтерес, включеність, позитивні емоції), або небажання, ухилення, уникнення.

Навчальна діяльність має свою зовнішню структуру, що складається з таких основних компонентів, як:

- 1) мотивація;
- 2) навчальні завдання у певних ситуаціях у різній формі завдань;

- 3) навчальні дії;
- 4) контроль, що переходить у самоконтроль;
- 5) оцінка, що переходить у самооцінку.

Однак, будучи за природою інтелектуальною діяльністю, навчальна діяльність характеризується тією ж будовою, що і будь-який інший інтелектуальний акт, а саме: наявністю мотиву, плану (замислу, програми), виконанням (реалізацією) та контролем.

Мотивація як обов'язковий компонент навчальної діяльності входить у структуру діяльності, то, можливо внутрішньої і зовнішньої стосовно неї, але завжди є внутрішньої характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності.

Складність та багатоаспектність проблеми мотивації обумовлює множинність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення.

Трактування «мотиву» співвідносить це поняття або з потребою (драйвом), або з переживанням цієї потреби та її задоволенням, або з предметом потреби.

Так, у контексті теорії діяльності М.Алексєєва термін «мотив» вживається не для «позначення переживання потреби, але як означає те об'єктивне, в чому ця потреба конкретизується в даних умовах і на що спрямовується діяльність, яка спонукає її» [1, С.100-101].

Найбільш повним є визначення мотиву, запропоноване одним із провідних дослідників цієї проблеми – Н.Воронова. Відповідно до Н.Воронова, як мотиви можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття та переживання, словом, усе те, в чому знайшла втілення потреба [9, С.5-6].

Навчальна мотивація окреслюється як окремий вид мотивації, включений у певну діяльність – у разі діяльність навчання, навчальна діяльність. По-перше, вона визначається самою освітньою системою, освітньою установою; по-друге, – організацією освітнього процесу; по-третє, – суб'єктивними особливостями учня (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка та

її взаємодія з іншими учнями тощо); по-четверте, – суб'єктними особливостями педагога і передусім системи його відносин до учня, справи; по-п'яте, – специфікою навчального предмета.

Навчальна мотивація, як і будь-який інший її вид, системна, характеризується спрямованістю, стійкістю та динамічністю.

О.Кікоть підкреслює ієрархічність будови навчальної мотивації. Так, до неї входять: потреба у навчанні, сенс навчання, мотив навчання, мета, емоції, ставлення та інтерес.

Під мотивом навчальної діяльності розуміються всі фактори, що зумовлюють прояв навчальної активності: потреби, мети, установки, почуття обов'язку, інтереси навчання:

1. Навчання заради навчання, без задоволення від діяльності або без інтересу до предмета, що викладається.
2. Навчання без особистих інтересів та вигод.
3. Навчання для соціальної ідентифікації.
4. Навчання заради успіху або через побоювання невдач.
5. Навчання з примусу чи під тиском.
6. Навчання, засноване на поняттях та моральних зобов'язаннях або загальноприйнятих нормах.
7. Навчання задля досягнення мети у повсякденному житті.
8. Навчання, засноване на соціальних цілях, вимогах та цінностях.

Школярі найбільш високо оцінюють такі мотиви, як «хочу мати знання, щоб бути корисним суспільству», «хочу бути культурним та розвиненим», «подобається дізнаватися про нове», «хочу продовжити освіту», «хочу підготуватися до обраної професії», «хочу радісно долати труднощі».

Спробу підійти до мотивації навчання з позиції поєднання одного й того самого учня, різних мотиваційних чинників, зробив фінський психолог К.Вепсяляйнен (1987), взявши за основу контент-категорію Розенфельда. Їм виділено своєрідні «мотиваційні типи». Перший тип характеризується гарною успішністю, поєднанням почуття обов'язку та відповідальності із залежністю

від авторитетів, другий – прийняттям освіти як значущого чинника (необхідність відвідування школи), відсутністю спеціальних інтересів та низькою мотивацією до досягнень у школі, третій – залежністю від авторитетів, відсутністю почуття обов'язку та відповідальності, четвертий – прагненням до досягнень у школі, почуттям обов'язку та відповідальності та відсутністю боязні невдачі, п'ятий – поєднанням прагнення до успіху та боязні невдачі з почуттям обов'язку та відповідальності тощо. Однак їм було обстежено лише учні 7-х та 9-х класів, що не дозволило виявити вікову динаміку цих типів учнів.

Особливістю мотивації більшості школярів молодших класів є беззаперечне виконання вимог учителя. Соціальна мотивація навчальної діяльності настільки сильна, що вони навіть не завжди прагнуть зрозуміти, навіщо потрібно робити те, що їм велить вчитель: якщо звелів, то треба. Навіть нудну і марну роботу виконують старанно, так як отримані завдання здаються їм важливими. Це, безумовно, має позитивну сторону, оскільки вчителю важко щоразу пояснювати школярам значення тієї чи іншої виду роботи.

За даними дослідження О.Кіготь, від 6 до 10 років зростає кількість дітей, що мотивують свою навчальну діяльність почуттям обов'язку (з 15% до 34%) і зменшується кількість дітей, які навчаються через інтерес (з 25% до 5%).

Мотиваційну роль грають отримані школярами позначки, проте в школярів 1-2-х класів ця роль своєрідна. За даними О.Кіготь, вони сприймають позначку як оцінку своїх старань, а не якості виконаної роботи.

У молодших школярів «усвідомлені» мотиви часто не відповідають реальним, що спонукають до навчальної діяльності. За даними О.Кіготь діапазон «усвідомлених» мотивів в учнів 2-3-х класів дуже широкий і включає як пізнавальні, так і соціальні мотиви. У першу трійку увійшли: «хочу більше знати», «цікаво дізнаватися про нове», «хочу отримувати відмінні оцінки». Останніми названо: «всі навчаються», «не хочу, щоб сварили».

У школярів, які добре встигають і виявляють інтерес до знань, «усвідомлені» мотиви збігаються з реальними. У школярів, які добре встигають, але без яскраво вираженого інтересу до знань, є неповний збіг тих та інших

мотивів. Домінують мотиви: «отримання похвали», «схвалення», «вимога».

У посередньо- і невстигаючих школярів основним є мотив «уникнення покарання». Цей мотив входить у першу трійку «усвідомлених» мотивів. Отже, негативний «усвідомлений» і реальний мотиви у них збігаються, а позитивні не збігаються з реальними.

С.Грущенко зазначає, що «не всі мотиви усвідомлюються молодшими школярами однаковою мірою. До погано усвідомлюваних відносяться мотиви обов'язку та відповідальності, благополуччя, престижні, цілий ряд мотивів, пов'язаних із змістом та процесом навчання (цікавість до об'єкта діяльності, до процесу діяльності, до результату діяльності). Але саме ці мотиви найчастіше виступають як реальні спонукачі навчальної діяльності. У той самий час мотив самовизначення, який найчастіше вказують школярі, є не реально діючим, а просто «усвідомленим»» [33, С.35-36].

Вирізняють зовнішні, гетерогенні мотиви, зміст яких немає нічого спільного з мотивами навчання. Вони діляться на престижні та «примусові» (загроза покарання). Останні, якщо виражені сильно, створюють стресові ситуації, які негативно впливають на мислення школярів. За даними С.Грущенко, значення мотивів «уникнення санкцій», що спонукають до виконання навчальних завдань, посилюється до 3-го класу. При цьому знижується домінування інтересу до змісту шкільних предметів [33, С.35-36].

Очевидно, що мотиваторами навчальної діяльності молодших школярів можуть бути соціально-психологічні чинники: бажання добре виглядати в очах однокласників, обожнювання свого вчителя, бажання зробити йому задоволення своєю відповіддю на уроці та отримати від нього похвалу.

С.Грущенко відзначає суттєву особливість мотивації навчальної діяльності молодших школярів – неможливість довго утримувати енергію сформованого наміру. Тому між створенням у них відповідного наміру та виконанням його не повинно проходити багато часу, щоб це прагнення не «охололо». Крім того, перед молодшими школярами доцільно ставити не віддалені та великомасштабні цілі, а найближчі та невеликі. Наприклад, було

виявлено, що у тих випадках, коли дитині не хочеться виконувати якесь завдання, розподіл його на ряд невеликих окремих завдань з конкретними цілями спонукає дитину не тільки розпочати роботу, а й довести її до кінця [33].

У 3-4-х класах починає виявлятися вибіркоче ставлення школярів до окремих навчальних предметів, у результаті, загальний мотив навчання стає дедалі диференційованішим: з'являється як позитивна, так і негативна мотивація до процесу навчання залежно від інтересу до предмета. Однак у цьому віці пізнавальні інтереси дітей, зазвичай, є ще епізодичними. Вони виникають у певній ситуації, найчастіше під безпосереднім впливом уроку, і майже завжди згасають, щойно урок закінчується.

Другим за рахунком, але найголовнішим, по суті, компонентом структури навчальної діяльності є навчальне завдання. Воно пропонується учню:

а) як певне навчальне завдання, формулювання якого надзвичайно істотне на етапі вирішення та його результату;

б) у певній навчальній ситуації, сукупністю яких представлений сам навчальний процес.

Основна відмінність навчального завдання від будь-яких інших завдань, згідно І.Зайченко, полягає в тому, що його мета і результат полягають у зміні самого суб'єкта, а не зміні предметів, з якими діє предмет.

За словами І.Зайченко, засвоєння навчальної задачі відпрацьовується як розуміння школярами кінцевої мети та призначення даного навчального завдання.

У будь-якій задачі, у тому числі й навчальній, виділяються такі компоненти: ціль (вимога); об'єкти, що входять до складу умови завдання; їх функції; і для деяких завдань – вказівки про способи та засоби рішення, які містяться в експлікованій, але частіше у прихованій формі.

Вирішення завдання різними способами представляє великі можливості для вдосконалення навчальної діяльності та розвитку самого суб'єкта. При вирішенні завдання одним способом мета учня – знайти правильну відповідь; Вирішуючи завдання декількома способами, він стоїть перед вибором

найкоротшого, економічного рішення, що вимагає актуалізації багатьох теоретичних знань, відомих способів і прийомів та створення нових для даної ситуації.

При цьому накопичується певний досвід застосування знань, що сприяє розвитку прийомів логічного пошуку та у свою чергу розвиває дослідницькі здібності учнів.

Засоби розв'язання задачі, за І.Большаковою, можуть бути матеріалізованими (тексти, схеми, формули), матеріальними (інструменти, машини) та ідеальними (знання), які залучаються вирішувачем. У навчальній задачі можуть бути використані всі засоби, але ідеальні у вербальній формі є провідними [4].

Навчальне завдання є засобом досягнення навчальної мети. Вона є неоднозначною, чи невизначеною. Учні можуть вкладати в завдання дещо інший зміст, ніж той, хто навчає.

За змістом навчальна ситуація може бути нейтральною чи проблемною. Обидва види представлені у навчанні, але другий вимагає великих зусиль вчителя, тому за всієї важливості проблематизації навчання проблемні ситуації зустрічаються у процесі рідше. Створення проблемної ситуації передбачає наявність проблеми (завдання), тобто співвідношення нового та відомого (даного), навчально-пізнавальної потреби учня та його здібності (можливості) вирішити це завдання.

Проблемне завдання виникає як наслідок проблемної ситуації внаслідок її аналізу. Завдання може розглядатися як «модель проблемної ситуації», побудована і, отже, прийнята суб'єктом, що її вирішує.

Етапи розв'язання задачі у проблемній ситуації зазвичай видаються за наступною схемою:

- розуміння завдання, сформульованого у готовому вигляді вчителем або обумовленого самим учнем;
- прийняття завдання учнем, він має прийняти його, воно стає особистісно значущим, тому зрозумілим і прийнятим до вирішення;

- вирішення завдання має викликати емоційне переживання.

Людська діяльність керується формою дії чи метою дії. Згідно Л.Терлецькою, «дія – це такий процес, мотив якого не збігається з його предметом (тобто про те, на що вона спрямована), а лежить у тій діяльності, в яку дана дія включена» [60, С.27-31].

Згідно В.Кириленко, «система операцій, яка визначає будову розумової діяльності і зумовлює її перебіг, сама складається, перетворюється і закріплюється в процесі цієї діяльності» [17, С.40-45]. До таких операцій належать порівняння, класифікація, тотожність, відмінність, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення.

Репродуктивність і продуктивність багатьох навчальних дій визначаються тим, чим здійснюються вони:

а) за заданими вчителем програмами, критеріями, способами і вже раніше відпрацьованими, стерео-типізованими способами;

б) за самостійно сформульованими критеріями, власними програмами, новими способами, новим поєднанням способів дій.

Рішення навчального завдання спрямовано на засвоєння школярами узагальнених способів предметних дій. Засвоєння таких способів, як вважав Г.Костюк, служить основою зміни самого суб'єкта навчальної діяльності, тобто придбання школярем нових здібностей, що сприяє його психічному розвитку. Вже йшлося про те, що завдання вирішується школярами шляхом виконання певних дій. Назвемо ці навчальні дії:

- прийняття від вчителя чи самостійна постановка навчальної задачі;
- перетворення умов завдання з метою виявлення загального відношення об'єкта, що вивчається;
- моделювання виділеного відношення у предметній, графічній та літерній формах;
- перетворення моделі відносин вивчення його властивостей у «чистому вигляді»;
- побудова системи особистих завдань, які вирішуються загальним

способом;

- контроль за виконанням попередніх дій;
- оцінка засвоєння загального методу як результату вирішення даної навчальної задачі.

Кожна така дія складається з операцій, набори яких змінюються в залежності від конкретних умов вирішення того чи іншого навчального завдання.

Школярі спочатку не вміють самостійно формулювати навчальні завдання та виконувати дії щодо їх вирішення. До певного часу їм допомагає у цьому вчитель, але поступово потрібні вміння набувають самі учні.

Один із найважливіших компонентів навчальної діяльності – контроль. Під контролем слід розуміти насамперед контроль за правильністю та повнотою виконання операцій, що входять до складу дій. У звичайній практиці контроль дуже рідко має таку форму. Як правило, переважає контроль за результатом.

Як зазначає С.Максименко, виховуючи установку отримання правильного результату і контроль за результатом, можна сформувати неуважність. Увага є передусім ретельний контроль процесу дій. Тому формування в учнів контролю над процесом, за правильністю виконання кожної операції та його послідовністю є засобом засвоєння основної навчальної дії, але – і це щонайменше важливо – засіб формування уваги.

Отже, формування культури навчальної діяльності у молодших школярів є невід'ємною частиною їхнього освітнього процесу. Сутність цього процесу полягає в створенні сприятливого середовища для розвитку особистості учня, його навчальної активності та соціокультурного взаємодії з оточуючим світом.

Однією з ключових складових формування культури навчальної діяльності є створення позитивного ставлення до навчання. Це включає в себе розкриття та розвиток інтересів дитини, стимулювання її пізнавальної активності та позитивного ставлення до вивчення нового матеріалу. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожного учня, його темпи навчання та ступінь готовності до опанування конкретного матеріалу.

До інших аспектів формування культури навчальної діяльності належить виховання у дітей навичок саморегуляції та самоконтролю. Важливо, щоб учні вміли планувати свою роботу, визначати пріоритети, встановлювати реалістичні цілі та відповідально відноситися до виконання завдань.

Також важливим аспектом є створення позитивного соціального середовища в класі. Здатність до співпраці, взаємодії та взаємопідтримки сприяє ефективному навчанню та розвитку культури взаємовідносин серед молодших школярів.

Таким чином, формування культури навчальної діяльності молодших школярів є складним та багатоплановим процесом, який вимагає індивідуального підходу до кожного учня та створення оптимальних умов для розвитку його потенціалу. Важливо враховувати психологічні, соціокультурні та когнітивні особливості дітей, сприяючи їхньому гармонійному зростанню та розвитку.

1.3. Специфіка формування культури навчальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку

Гуманізація та демократизація освіти, модернізація навчального процесу на основі його широкої та глибокої диференціації неможливі без цілісного розуміння психічної та пізнавальної діяльності школярів. При організації та вдосконаленні системи безперервної освіти, як показує досвід, необхідно спиратися на знання індивідуальних та вікових особливостей учнів, спрямовувати процес інтелектуального розвитку, який багато в чому зводиться до розвитку загальних та спеціальних здібностей учнів, розвитку культури їх навчальної діяльності.

Кожен учень має індивідуальні особистісні та діяльнісні особливості, особливості задатків (зумовлені індивідуально-психологічними передумовами), здібностей, інтелектуальної діяльності, колективного стилю, рівня домагань, самооцінки, працездатності; особливості виконання діяльності (планованість,

організація, точність тощо). Кожен, хто навчається, характеризується власним стилем діяльності, зокрема навчальної, ставленням до неї, навченістю.

Водночас, молодші школярі, які навчаються на певному щаблі освітньої системи характеризуються вихідними загальними типовими їм особливостями, рисами. Адже, кожен освітній щабель співвіднесений, зазвичай, з певним періодом у житті особистості.

Загальноприйнятою є наступна періодизація віку: переддошкільний (3-5 років), дошкільний (5-7 років), молодший шкільний (7-11 років), підлітковий вік (середній шкільний) (11-15 років), рання юність, або старший шкільний вік (15-18 років) та студентський вік (пізня юність, рання зрілість) - 17-18 років -22 - 23 роки.

Молодший школяр – очаток громадського буття людини як суб'єкта діяльності, у даному випадку навчальної. У цій ролі молодший школяр характеризується передусім придатністю, готовністю і включеністю до неї. Придатність визначається рівнем фізичного (анатомоморфологічного) та психічного, насамперед інтелектуального розвитку, що забезпечує можливість навчатися. Готовність до шкільного навчання означає сформованість ставлення до школи, вчення, пізнання як радості відкриття, входження у новий світ, світ дорослих. Це готовність до нових обов'язків, відповідальності перед іншими людьми – учителем, класом.

Готовність дитини до школи визначається задоволенням низки вимог. До них відносяться:

- загальний фізичний розвиток дитини;
- володіння достатнім обсягом знань;
- володіння «побутовими» навичками самообслуговування, культури поведінки, спілкування, елементарної праці;
- володіння мовою;
- оволодіння письмом (розвиток дрібної мускулатури кисті руки);
- вміння співробітництва;
- бажання та інтерес вчитися.

В Україні до цієї проблеми одним із перших звернувся К. Д. Ушинський. Вивчаючи психологічні та логічні основи навчання, він розглянув процеси уваги, пам'яті, уяви, мислення та встановив, що успішність навчання досягається за певних показників розвитку цих психічних функцій [55]. Як протипоказання до початку навчання К. Д. Ушинський назвав слабкість уваги, уривчастість і безладність мови, погана «догана слів».

Значний внесок у проблему готовності до навчальної діяльності зробив Г.Костюк. Тут передусім слід зазначити, що він не відривав шкільного навчання від попереднього етапу розвитку. Саме в дошкільний період формуються передумови для навчання в школі: уявлення про кількість, про форму, природу та суспільство, у цей період відбувається інтенсивний розвиток психічних функцій: уваги, сприйняття, пам'яті, мислення [26].

Разом з тим Г.Костюк підкреслював, що розвиток психічних функцій є лише передумовою для шкільного навчання. Його успішність визначається тим, як побудовано навчальний процес з опорою на ці передумови.

І.Кожевникова, не розглядаючи спеціально проблему готовності до шкільного навчання, насамперед наголошувала на принципі єдності свідомості та діяльності, а його прояв у навчальному процесі трактував з позицій навчання та розвитку. Він писав: «Оскільки просування дітей з одного рівня або ступеня психічного розвитку на інший відбувається в процесі навчання ... Треба вивчати дитину, навчаючи її» [23, С. 130].

У початковій школі у молодшого школяра формуються основні елементи навчальної діяльності, що є повідною в цей період, необхідні навчальні навички та вміння. У цей час розвиваються форми мислення, які є основними у подальшому засвоєння системи наукових знань, розвитку наукового, теоретичного мислення. У цей період закладаються передумови самостійної орієнтації у навчанні, у повсякденному житті.

Дослідники визначають низку труднощів, із якими зустрічається молодший школяр, що характеризуються нової життєвої позицією, тобто позицією школяра як суб'єкта. Це проблеми нового режиму життя, нових

стосунків із учителем. У цей час початкова радість знайомства зі школою часто змінюється на байдужість, апатію, викликані неможливістю подолати ці труднощі. Вчителю особливо важливо врахувати основні психічні новоутворення цього віку - довільність, внутрішній план дій та рефлексію, що виявляються при оволодінні будь-яким навчальним предметом. У цьому віці починається усвідомлення себе суб'єктом навчання.

Навчальна діяльність, що включає оволодіння новими знаннями, вміннями вирішувати різноманітні завдання, радість навчального співробітництва, авторитету вчителя, є провідною в цей період розвитку людини, що знаходиться в освітній системі (О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук).

Згідно Л.Терлецько, провідною називається діяльність, яка не тільки займає тривалий період, а й у руслі якої:

- а) формуються інші, особисті види діяльності;
- б) розвивається інтелект як сукупність сенсерно-перцептивних, мнемологічних та аттенційних функцій;
- в) формується сама особистість суб'єкта діяльності [60, С.27-30].

У навчальній діяльності молодшого школяра формуються такі окремі види діяльності, як письмо, читання, робота на комп'ютері, образотворча діяльність, початок конструкторсько-композиційної діяльності.

Молодший школяр як суб'єкт навчальної діяльності сам розвивається і формується у ній, освоюючи нові методи аналізу (синтезу), узагальнення, класифікації. В умовах цілеспрямованого розвиваючого навчання, С.Максименко, це формування здійснюється швидше і ефективніше за рахунок системності та узагальненості освоєння знань, а це можливе лише за умови володіння культурою навчальної діяльності [29].

Під культурою навчальної діяльності у дослідженні розуміються спонукувані адекватними мотивами (чи мотивами власного зростання, власного вдосконалення) сукупність і система якостей, умінь і навиків особистості, сприяють вільному орієнтуванню навчальному матеріалі та успішному

оволодінню ним. Аналіз структури, змісту навчальної діяльності та її специфіки дозволяє уявити основи її формування.

Так, встановлені такі закономірності формування та розвитку різних видів діяльності.

По-перше, існують процеси виникнення, формування, розвитку та розпаду будь-якого конкретного виду діяльності (в даному випадку навчальної).

По-друге, структурні компоненти діяльності постійно змінюють свої функції, перетворюючись один на одного (наприклад, потреби конкретизуються в мотивах, дія може стати операцією та навпаки).

По-третє, різні її особисті види взаємопов'язані один з одним в єдиному потоці людського життя (тому, наприклад, справжнє розуміння навчальної діяльності передбачає розкриття її взаємозв'язків з грою і працею, спортом і суспільно організаційними заняттями і т. д.).

По-четверте, кожен тип діяльності спочатку виникає і складається у своїй зовнішній формі як мережа розгорнутих взаємин між людьми, які використовують різні матеріальні або матеріалізовані засоби організації свого спілкування та обміну діями, лише на цій основі формуються та розвиваються внутрішні форми діяльності окремої людини, згорнуті в своїй структурі та спираються на образи та поняття [29].

Підсумуємо вікові особливості формування у молодшому шкільному віці культури навчальної діяльності.

Формування культури навчальної діяльності молодших школярів визначається рядом вікових особливостей, які варто враховувати при організації навчального процесу та розвитку особистості дитини. Ось кілька ключових вікових аспектів:

1. Гри і ігрова діяльність.

- *Дошкільна імітаційна гра.* Діти цього віку часто вивчають світ через імітацію та гру. Важливо використовувати ігри для навчання, щоб створювати позитивний досвід навчання.

2. Велике значення емоцій.

- *Емоційна стабільність.* Діти молодшого шкільного віку можуть мати різні емоційні реакції на навчання. Важливо створювати позитивне та емоційно безпечне середовище, щоб сприяти активному навчанню.

3. Розвиток мовлення та мислення.

- *Формування мовленнєвих навичок.* З розвитком мовлення розширюються можливості для засвоєння нового матеріалу. Застосування різних мовленнєвих завдань сприяє розвитку мовленнєвої культури учнів.

4. Конкретне мислення.

- *Спроможність до конкретного мислення.* Молодші школярі можуть краще розуміти конкретні приклади та образи. Навчання повинно базуватися на конкретних прикладах та враховувати їхні особливості мислення.

5. Соціальна взаємодія.

- *Формування соціальних навичок.* Діти цього віку вчать взаємодіяти з іншими, розвивають навички спілкування, співпраці та розв'язання конфліктів. Важливо створювати умови для спільної діяльності та взаємодії.

6. Вплив вчителя.

- *Менторство та підтримка.* Діти на початковому етапі шкільного навчання часто потребують допомоги та підтримки вчителя. Позитивне взаємодія вчителя з учнями може суттєво впливати на їхні відносини з навчанням.

Враховання цих вікових особливостей дозволяє створити ефективні педагогічні стратегії, спрямовані на розвиток культури навчальної діяльності молодших школярів, що сприяє їхньому успішному і гармонійному зростанню.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав: вивчення та

формування культури навчальної діяльності становлять невпинний інтерес для вітчизняних вчених.

Два останні десятиліття характеризуються суттєвими змінами у стратегії досліджень з дитячої та педагогічної психології. Замість поширеної раніше простої констатації ходу психічного розвитку в умовах навчально-виховної системи, що склалася, була розроблена стратегія дослідження особливостей і закономірностей психічного розвитку в процесі формування нових, більш високих пізнавальних можливостей дітей.

У науковій літературі наголошується, що навчальна діяльність - складна за своєю структурою освіта, що включає навчально-пізнавальні мотиви, навчальні завдання та складові їх змісту навчальні операції, контроль, коригування, оцінку. У зв'язку з тим, що навчальна діяльність громадська за змістом, змістом, формою здійснення, вона визнана провідною в молодшому шкільному віці.

Навчальна діяльність має певну специфіку: вона спрямована на оволодіння навчальним матеріалом, у ній освоюються загальні методи дій та наукові поняття, вона веде до змін психічних якостей і поведінки учня залежно від результатів своїх дій. Формування культури навчальної діяльності - складний і тривалий процес, що розвивається у співпраці вчителя і учня, тому що дитина, що прийшла до школи, не володіє необхідними навчальними навичками. Спочатку основну роботу виконує вчитель: він ставить навчальну задачу, описує її повний операційно - предметний склад, зразки виконання кожної окремої операції та їх порядок, контролює процес виконання кожної дії та операції, оцінює якість виконання навчальної задачі кожним школярем, у разі потреби проводить її коригування. Згодом учень сам освоює необхідні навички та вміння.

Формування культури навчальної діяльності молодших школярів є складним та багатогранним процесом, який враховує їхні вікові особливості. Засвоєння знань та розвиток навичок вимагають індивідуального підходу до кожного учня, використання ігрових методик, розвиток мовленнєвих та

соціальних навичок. Важливо створювати емоційно підтримливе середовище, де діти можуть вільно виражати свої почуття та думки.

Ефективний вчителівський підхід, спрямований на позитивне спілкування та менторство, грає важливу роль у стимулюванні активності та розвитку культури навчальної діяльності учнів. Взаємодія з учителем та рівнями соціальної взаємодії сприяє формуванню важливих соціальних навичок та відповідального ставлення до навчання.

Отже, успішне формування культури навчальної діяльності в молодших школярів залежить від комплексного підходу, що враховує їхні вікові особливості, психологічні потреби та індивідуальні можливості.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства формування та вдосконалення культури навчальної праці є необхідною умовою життя та діяльності кожної людини.

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Дослідження стану сформованості культури навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі

З метою вивчення рівня розвитку культури навчальної діяльності молодших школярів, ми провели констатувальний експеримент. Дослідження базувалося на Южинецькому ліцеї.

Для досягнення цілей констатувального експерименту ми розробили методику оцінювання рівня виявлення елементів культурних аспектів у навчальній діяльності (високий, середній, низький). Ми використовували цілеспрямоване спостереження, бесіди та завдання діагностичного характеру.

Наприклад, під час спостереження за поведінкою дітей вчителем вирішувались різні завдання, такі як оцінка етичних виявів, взаємин, якість спілкування, а також виявлення почуттів та емоцій у дітей.

Розглянемо перелік поставлених завдань і методи організації спостережень за учнями початкових класів:

а) Оцінка культури поведінки дітей здійснювалась шляхом спостережень на різних уроках, на перерві, у навчальних ситуаціях, під час прогулянок тощо. Ми фіксували стан поведінки за такими аспектами: як вони себе ведуть; чи виявляють повагу до товаришів і дорослих у відповідних ситуаціях; чи виконують завдання вчасно; чи дотримуються обіцянок; чи є їхня поведінка завжди чесною.

Ми розробили такі характеристики рівня культури поведінки учнів класу:

Високий рівень: завжди демонструє добру поведінку на прогулянках, уроках і під час перерв; завжди виявляє повагу до товаришів і дорослих; в основному встигає все вчасно; демонструє раціональність у своїх діях; завжди

виконує свої обіцянки вчасно; завжди чесний у своїх діях.

Середній рівень: добре себе веде на прогулянках, уроках і під час перерв; вибірково виявляє повагу до товаришів і дорослих; багато справ робить вчасно, але не завжди виявляє раціональність у своїх діях, не завжди виконує свої обіцянки у визначений термін; тримає свої дії в таємниці.

Низький рівень: часто порушує правила поведінки на прогулянках, уроках і під час перерв; не виявляє повагу до товаришів і дорослих; часто забуває про свої обіцянки; не встигає все робити вчасно, часто обманює.

б) Оцінка рівня культури читання у молодших школярів проводилась шляхом систематичних спостережень за їхнім читанням, виконанням відповідних завдань, застосуванням різноманітних вмінь та виявленням емоцій та переживань.

Навички читання у молодших школярів були оцінені за такими критеріями: здатність читати складами чи цілими словами; вміння переказати казку; навички створення власних казок; здатність розпізнавати добрі та погані вчинки героїв; уміння читати виразно; здатність пояснити почуття та переживання автора; навички словесного опису картин.

Оцінка рівня культури читання учнів включала наступні характеристики:

Високий рівень: здатність вільно читати цілими словами; вміння переказувати казку та складати аналогічні твори; розуміння і визначення добрих та поганих вчинків героїв; виразне читання та глибоке розкриття почуттів автора та власних; чітке та інтелектуальне пояснення картин, зображених автором у творі.

Середній рівень: здатність читати складами; деяке упущення сюжетних моментів під час переказу казки; утруднення у створенні аналогічних творів; розуміння основи добрих та поганих вчинків героїв; деяке утруднення у виразному читанні та розкритті почуттів.

Низький рівень: труднощі у читанні складами; утруднення у переказі казки та складанні аналогічних творів; важкість визначення добрих та поганих вчинків героїв; неспроможність виразно читати та розкривати почуття, а також

утруднення в словесному описі картин.

в) Оцінка рівня розвитку культури розумової діяльності у дітей здійснювалась на підставі систематичних спостережень за їхніми діями, які вони виявляли, виконуючи конкретні завдання, як самостійно, так і під керівництвом вчителя. Наприклад, формулювання математичних завдань, створення речень за зображенням, складання оповідань на основі картини, та визначення пори року за описом вчителя чи за малюнком.

Характеристики рівня розвитку культури розумової діяльності дітей мали наступний вигляд:

Високий рівень: завдання сформульоване коректно, у реченні за зображенням учень повноцінно розкриває ключові моменти сюжету; оповідання повністю відтворює сюжет картини; визначення пори року відбувається повністю відповідно до розповіді вчителя чи малюнка.

Середній рівень: завдання сформульоване правильно, проте текст може потребувати корекції; у реченні за малюнком неповно розкриті характерні сюжетні особливості; оповідання в основному передає сюжет картини; визначення пори року відбувається правильно, але не завжди за основними ознаками.

Низький рівень: у формулюванні завдання можливі помилки; в реченні не розкрито головної ідеї автора щодо сюжету малюнка; оповідання є неповним за своїм змістом, і визначення пори року може бути недостатньо точним.

д) Оцінка культури спілкування та взаємин між дітьми здійснювалась на підставі систематичних спостережень за ходом їхньої спільної діяльності.

Основні аспекти прояву спілкування та взаємин учнів визначались за наступними параметрами: здатність логічно, обґрунтовано та змістовно пояснювати свої дії; нахил до участі в колективній роботі; готовність надавати допомогу однокласникам; вміння виражати прохання та звертатися за допомогою; виявлення доброти та поваги до інших; виявлення відповідальності; демонстрація справедливості та співчуття; уміння висловлювати вдячність.

Рівень прояву культури спілкування та взаємин учнів мав такий характер:

Високий рівень: дитина чітко, аргументовано та мотивовано пояснює свої дії; активно бере участь у громадській діяльності; завжди готова надати допомогу; вміє звертатися за допомогою; виявляє доброту та повагу до оточуючих; володіє високим рівнем відповідальності; проявляє справедливість та співчуття; виражає вдячність.

Середній рівень: деякі труднощі у поясненні своїх дій; з неохотою бере участь у спільній роботі; іноді надає допомогу товаришам; не завжди вірно звертається за допомогою; час від часу виявляє доброту та повагу; відчуває відповідальність лише за вимогою; не завжди дотримується принципів справедливості; іноколи виявляє співчуття; виражає вдячність не завжди.

Низький рівень: намагається приховати свої дії; не цікавиться участю у спільній роботі; не надає допомогу товаришам; уникає звертання за допомогою; не виявляє свідомого вияву доброти та поваги; виявляє відповідальність лише за дорученням старших; не розуміє глибоко сутність справедливості та співчуття; виражає вдячність не часто.

е) Оцінка культури етичних виявів у дітей проводилась через систематичні спостереження за їхньою поведінкою в навчальних ситуаціях, на уроках та під час перерв.

Аспекти етичних виявів визначались за такими параметрами: здатність об'єктивно оцінювати етичні дії товаришів, інших людей та свої власні; здатність виявляти чутливість; бажання надавати допомогу тим, хто є вразливим та беззахисним; ставлення до своєї навчальної діяльності.

Оцінка рівня культури етичних виявів учнів виглядала наступним чином:

Високий рівень: особа вміє об'єктивно оцінювати свої та чужі дії з етичної точки зору; завжди виявляє чутливість у ставленні до інших; демонструє щире бажання допомагати слабким та беззахисним; відповідально ставиться до своєї навчальної діяльності.

Середній рівень: особа майже завжди правильно оцінює свої та чужі етичні вчинки; виявляє чутливість у ставленні до інших, але вибірково; іноді

надає допомогу тим, хто вразливий та беззахисний; не завжди виявляє відповідальність у своєму навчанні.

Низький рівень: особі важко об'єктивно оцінювати свої вчинки та вчинки інших з етичної точки зору; дуже рідко виявляє чутливість у ставленні до інших; не надає допомогу тим, хто вразливий та беззахисний; безвідповідально ставиться до своєї навчальної діяльності.

ж) Оцінка рівня культури усного та письмового мовлення у дітей проводилась шляхом спостережень під час уроків і перерв, а також аналізу діагностичних завдань, таких як складання текстів, загадок, кросвордів, ребусів, пояснення їх змісту та сутності, а також написання та записування вільної казки. Також враховувалися спостереження за прагненням до читання, вмінням виражати свою думку та бажанням аналізувати діалог, телепередачі та інші аспекти. Оцінка рівня культури усного та письмового мовлення у дітей має такий характер:

Високий рівень: здатність самостійно складати тексти, загадки, кросворди, ребуси та зрозуміло пояснювати їх зміст; вміння написати невелику казку і правильно її записати; ініціатива до читання; висловлювання думок правильно та зрозуміло; бажання аналізувати фільм, мультфільм та інше.

Середній рівень: деякі труднощі у самостійному складанні текстів, загадок, кросвордів, ребусів, казок; не завжди виявляє велике зацікавлення до читання; виявляє певні труднощі в висловлюванні своїх думок; не завжди виявляє особливого бажання аналізувати фільм, мультфільм та інше.

Низький рівень: не вміє самостійно складати тексти, загадки, кросворди, ребуси, казки без допомоги; не виявляє ініціативи до читання; з великими труднощами виражає свої думки; не виявляє бажання аналізувати фільм, мультфільм та інше.

е) Оцінка рівня культури праці дитини базувалась на аналізі виготовлення якого-небудь предмету і включала такі аспекти: якість виконання трудового завдання; здатність завершувати розпочату справу; прояв охайності та старанності під час праці; виявлення поваги до праці інших людей; прагнення до опанування нових трудових навичок.

Оцінка рівня культури праці визначалась наступним чином:

Високий рівень: відзначався сумлінним підходом до виконання трудових завдань; завжди доводив розпочату справу до завершення; виявляв охайність та старанність у роботі; проявляв повагу до праці інших людей; завжди прагнув опановувати нові трудові навички.

Середній рівень: характеризувався не завжди сумлінним відношенням до виконання трудових завдань; часто не доводив розпочату справу до завершення; виявляв охайність та старанність лише за нагадування; не завжди виявляв повагу до праці інших людей; не завжди прагнув опановувати нові трудові навички.

Низький рівень: характеризувався несумлінним відношенням до виконання трудових завдань і доручень; переважно не завершував розпочату справу; не виявляв охайності та старанності під час виконання трудових операцій; не виявляв повагу до праці інших людей; мав слабка прагнення до опанування нових трудових навичок.

Далі наведено перелік завдань для діагностики та способи організації спостережень за учнями другого і третього класів:

1. Оцінка культури читання дітей ґрунтувалась на спостереженнях за їхнім читанням, виконанням певних завдань та виявленям емоцій:
  - Читання короткого оповідання з подальшим складанням плану та виділенням головної думки.

- Читання невеликої казки та подальший опис позитивних і негативних рис героїв, зазначення подібних ситуацій у житті.
  - Читання короткої байки і пояснення поведінки персонажів, визначення морального висновку.
  - Читання вірша та завдання на визначення теми, пояснення почуттів автора.
2. Оцінка культури усного і письмового мовлення виконувалась на основі спостережень учителя за декількома аспектами:
- Читання оповідань, казок та байок.
  - Висловлювання власних думок у бесіді.
  - Написання коротких творів.
  - Участь у обговоренні фільмів та мультфільмів.
  - Розповіді казок, загадок, ребусів, кросвордів.
3. Оцінка розумової діяльності дітей базувалась на спостереженнях та аналізі діагностичних завдань:
- Складання різних видів математичних задач.
  - Складання речень за картинкою.
  - Складання оповідань та розв'язування ребусів, анаграм.
  - Складання змісту ребусів, анаграм та кросвордів.
  - Оцінка культури спілкування та взаємин ґрунтувалась на спостереженнях та аналізі за наступними напрямками:
    - Малювання картини доброго і поганого вчинку.
    - Написання короткого твору про взаємини з товаришами.
    - Складання оповідання про спільну роботу з однокласниками.
    - Написання слів, які виражають бажання допомогти однокласникам.
4. Оцінка культури етичних виявів виконувалась на основі спостережень та аналізу діагностичних робіт:
- Відтворення через малюнок чуйності, доброти та допомоги слабким.
  - Написання твору на тему «зло», «обман», несправедливість».

- Складання прислів'їв та приказок про працю.
  - Наведення прикладів гарних і поганих вчинків.
5. Оцінка культури поведінки виконувалась на основі спостережень та аналізу діагностичних робіт за наступними напрямками:
- Написання короткого оповідання про виконання правил поведінки у різних ситуаціях.
  - Зображення в малюнках вияву чуйності та поваги до товаришів і дорослих.
  - Складання прислів'їв та приказок про «все робити вчасно» та «виконувати обіцянки вчасно».
  - Написання твору про прояви обов'язковості та чесності.
6. Оцінка культури праці виконувалась на основі спостережень під час виконання трудових завдань та включала:
- Добросовісне виконання трудових завдань.
  - Здатність завершувати розпочату справу.
  - Охайність та старанність у роботі.
  - Повагу до праці інших людей.
  - Прагнення опанувати нові трудові уміння.

За отриманими результатами ми склали загальну табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Прояви учнями 2-3 класів видів культур (у відсотках)

Види культур	Класи	Рівень проявів видів культур		
		Високий	Середній	Низький
Культура читання.	1а	-	19	81
	1б	-	43	57
	2а	-	61	39
	2б	29	38	33
	3а	13	45	42
	3б	21	33	46
Культура усного і письмового мовлення.	1а	9	17	74
	1б	25	44	31
	2а	25	54	21
	2б	43	50	7
	3а	15	52	33

	3б	43	46	11
Культура розумової діяльності.	1а	13	45	42
	1б	25	33	42
	2а	19	54	27
	2б	20	48	32
	3а	67	22	11
	3б	42	37	21
Культура спілкування, взаємин.	1а	11	71	18
	1б	47	53	-
	2а	29	46	25
	2б	58	35	7
	3а	24	62	14
	3б	52	48	-
Культура поведінки.	1а	14	66	20
	1б	24	59	17
	2а	36	52	12
	2б	77	23	-
	3а	48	44	8
	3б	65	35	-
Культура праці.	1а	29	68	3
	1б	38	24	38
	2а	25	57	18
	2б	36	50	14
	3а	18	63	19

Аналіз виявлення елементів видів культур учнями другого і третього класів дозволяє зробити наступні висновки:

- Прояви елементів видів культур учнями відзначаються різноманітністю на рівні їхньої сформованості, тому важлива робота вчителя з організації навчання, спрямована на засвоєння знань та умінь культури від першого до третього класу.
- Формування культури навчальної діяльності повинно базуватися на конкретних принципах, які вимагають уточнення.
- Важливо враховувати складність критеріїв, що свідчать про рівень сформованості культури навчальної діяльності. Критерії повинні бути комплексними. Для проведення експерименту необхідно розробити систему критеріїв та показників, що відображають ступінь сформованості рівня культури.

Всі висновки ґрунтуються на тому, що виявлення учнями знань, умінь культури, якостей особистості мають рівневу сутність. У той же час із табл. 2.1 видно, що рівні характеризуються різними величинами у відсотках.

Рівні величин не завжди зростають від першого класу до третього в напрямку: низький рівень – середній рівень – високий рівень. Це свідчить про те, що на практиці у школярів розвиток елементів видів культур не відбувається послідовно. Також виявлено, що кількісні показники проявів значно менше, ніж кількісні показники уявлень молодших школярів щодо елементів видів культур у навчальній діяльності.

Одержані нами результати представлені в табл. 2.2

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика кількісних показників уявлень дітей другого, третього класів і кількісних показників виявлення ними видів культур у навчальній діяльності /у відсотках/

Види культур	Середньоарифметичні значення уявлень дітей про види культур	Середньоарифметичні значення виявлення дітьми видів культур
Культура читання.	79	34
Культура усного і письмового мовлення.	79	41
Культура розумової діяльності.	86	39
Культура спілкування, взаємин.	87	44
Культура поведінки.	88	48
Культура праці.	99	44

Раціональним підходом до формування культури навчальної діяльності учнів початкових класів є науково обґрунтований і методично правильно організований процес засвоєння ними елементів видів культур, таких як:

1. Культура читання: оволодіння технікою читання; здатність виділяти та характеризувати художні образи; розуміння позиції дійових осіб та автора; висловлення оцінювальних суджень та самооцінка.
2. Культура розумової діяльності: вміння виділяти в навчальному матеріалі головне та суттєве, розуміння внутрішніх залежностей, свідоме відтворення матеріалу; встановлення логічних зв'язків у змісті навчального матеріалу; наочно-образне і логічне мислення; точне та свідоме використання термінів.

3. Культура усного та письмового мовлення: ефективна відповідь на питання, формулювання запитань; зв'язне висловлювання навчального матеріалу; використання різних видів мовлення; виступ із короткою доповіддю; виконання різноманітних письмових робіт, стислий запис навчального матеріалу.
4. Культура праці: дотримання гігієнічних норм праці; дотримання техніки безпеки; охайність та точність; зберігання матеріалів, ефективне витрачання зусиль і часу; планування трудових дій, організація і контроль за ними.
5. Культура спілкування та взаємин: розвиток товариських та гуманних взаємин; дотримання ділових стосунків; розширення лексичного багатства мови; виявлення витримки, чуйності, толерантності; додержання тактовності та ввічливості.
6. Культура поведінки: виявлення поваги та чуйності до дорослих і товаришів; своєчасне виконання завдань; демонстрація сумлінності, надійності та чесності; активне культивування культурної та творчої особистісної позиції в навчальній діяльності.

Таким чином, в основу формування культури навчальної діяльності молодших школярів має бути покладено раціональне використання в різних ситуаціях навчання системи елементів культури навчальної діяльності.

2.2. Характеристика педагогічних умов формування культури навчальної діяльності учнів початкової школи

2.2.1 Практична реалізація принципів формування культури навчальної діяльності молодших школярів

Вивчення принципів і напрямів формування культури навчальної діяльності молодших школярів є ключовим етапом наукового дослідження. Засвідчуючи необхідність систематизації та аналізу цих аспектів, висвітлюється

питання, які стосуються теоретичних та практичних аспектів виховання та навчання учнів початкових класів.

Зазначений аналіз спрямований на визначення принципів, які визначають загальні принципи формування культури навчальної діяльності учнів, а також конкретні напрями, які враховують специфіку молодшого шкільного віку. Наукове обґрунтування цих принципів та напрямів визначає стратегію розвитку освітнього процесу для досягнення максимальної ефективності в формуванні культури навчальної діяльності молодших школярів.

Педагогічний досвід підтверджує, що відсутність чітких векторів дій вчителя щодо формування культури навчальної діяльності дітей призводить до невикористаних можливостей в організації навчально-виховного процесу, оскільки це не призводить до його оптимального розвитку. Т.Бланк визначав необхідність розгляду системи методів, що включають всі аспекти навчального процесу [3, С.2-9].

Для досягнення ефективності взаємодії між учителем і учнями, як історія педагогіки свідчить, необхідно враховувати відповідні принципи навчання. Розглянемо їх суть.

Принцип демократизації передбачає, що вчитель має право на процесуальну самостійність та вільний вибір стратегій реалізації програм з навчальних предметів. Це також включає право вчителя обирати форми, методи і засоби навчання, включаючи розробку і впровадження теорії та технології формування культури навчальної діяльності.

Важливо відзначити, що «школа має природне прагнення утримуватися від участі в політичних питаннях, але водночас сприяти громадському, патріотичному вихованню учнів, захисту гуманістичних цінностей, демократичних прав та свобод особистості, а також відродженню національних і міжнародних традицій» [19].

Принцип гуманізації визначає, що в педагогічній діяльності вчителя головною метою є підтримка людської гідності та особистісного розвитку учня. Гуманістична стратегія ґрунтується на повазі до дитини, любові до неї і

активному пошуку шляхів для надання допомоги, включаючи формування культури навчальної діяльності, з метою забезпечення її вищого рівня розвитку. У гуманістичній педагогіці надзвичайно важливим є визнання особистості дитини як найвищої цінності. В умовах гуманізації, демократизації, індивідуалізації та диференціації навчання дуже актуальними є принципи, визначені В. Сухомлинським: «Пам'ятайте, що немає і не може бути абстрактного учня... Мистецтво та майстерність навчання і виховання полягають в тому, щоб розкрити сили і можливості кожної дитини, дарувати їй радість успіху в розумовій праці» [53, С.237]. Гуманістична педагогічна взаємодія визначається як діалогічна, творча, особистісна і індивідуалізована. Ця взаємодія не лише передбачає передачу конкретного вмісту знань, умінь, навичок і звичок від учителя до учнів, але й сприяє спільному особистісному росту та розвитку.

Принцип особистісної орієнтації визначає напрямок діяльності вчителя у спрямуванні на підтримку фізіологічного та психічного благополуччя дитини, формування творчих якостей особистості, а також на раннє виявлення індивідуальності дитини для її подальшого збагачення. Цей принцип сприяє розвитку характерних для неї здібностей, нахилів та унікальних можливостей, а також сприяє формуванню культури навчальної діяльності молодших школярів.

«Реалізація інтелектуальних, фізичних та моральних можливостей кожного учня, розвиток його творчої активності, а також створення атмосфери довіри і співпраці – це основні умови втілення принципу особистісної орієнтації», зауважує С. Омельченко [39, С.45-48].

Принцип співробітництва орієнтує вчителя на активне залучення учнів до навчання та спільної праці. Цей принцип вимагає перегляду стосунків на уроці, структури пізнавальних операцій і логіки здобуття знань у групі. Таким чином, цей принцип сприяє взаємозв'язку педагогічної культури і культури навчальної діяльності учнів.

«Сутність і основа взаємопов'язаних і цілеспрямованих дій педагога полягає в прагненні до створення оптимістично-гуманістичної атмосфери для

радісного, змістовного та духовно багатого життя кожної дитини на уроках і в дитячому колективі. У таких педагогічних умовах, в атмосфері педагогічної допомоги і духовного життя дитячого колективу кожна дитина стає здатною і готовою подолати труднощі більш високого рівня та максимально реалізувати свої задатки», – наголошувала Г.Люблінська [28, С.44-45].

Принцип диференціації та індивідуалізації вимагає від учителя адаптації навчально-виховного процесу відповідно до індивідуальних задатків, нахилів, здібностей, інтересів і потреб кожної дитини. Цей принцип також передбачає врахування рівня культури навчальної діяльності кожної дитини, виявлення талантів та створення умов для самовираження, самоутвердження і самореалізації кожного учня як особистості.

«Індивідуалізація – це врахування індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і в якій мірі враховуються». «Під диференціацією ми розуміємо врахування індивідуальних особливостей учнів в такій формі, коли учні групуються на засадах яких-небудь особливостей для окремого навчання. Навчання у такому випадку проходить різними шляхами і за різними програмами». Таке визначення подає В.Кириленко [17, С.40-45].

У науковій літературі сформульовані такі принципи формування культури навчальної діяльності молодшого школяра:

1. Принцип міжкультурного взаємодії. Ефективність навчально-виховного процесу залежить від гармонії педагогічної культури вчителя, виховної культури батьків та культури навчальної діяльності учнів.
2. Принцип пріоритету самостійного виявлення учнями знань і вмінь у культурі навчальної діяльності. У навчально-виховний процес впроваджується не лише культура викладання, а й акцентується на готуванні та спеціальному організуванні учнями власного освоєння знань і вмінь культури навчальної діяльності, що систематично підвищує ефективність навчання.

3. Принцип розподілу учнів за рівнем культури навчальної діяльності. Під час формування культури навчальної діяльності закономірно виявляється різний рівень володіння молодшими школярами знаннями і уміннями в цій культурі: високий, середній, низький.
4. Принцип інтегрованого підходу до формування культури навчальної діяльності молодших школярів. При організації навчання вчителю слід виявляти та належним чином використовувати потенціал культурного змісту всіх предметів початкової школи, що логічно підвищує результативність формування культури навчальної діяльності учнів.
5. Принцип взаємодії соціокультурних, регіональних та навчальних культур дітей. У навчально-виховному процесі важливо активно використовувати найкращі аспекти національної культури, регіональний матеріал, етнокультурні особливості регіону та інше, що закономірно призводить до підвищення ефективності формування культури навчальної діяльності учнів.
6. Принцип орієнтації культури навчальної діяльності на розвиток особистості молодшого школяра.

Підкреслимо, що всі вищезазначені принципи не суперечать один одному і взаємодіють між собою. Їх набір відносно цілісний, формуючи систему, проте ця система може бути розширена іншими принципами в ході подальших досліджень. Принципи застосовуються до всіх аспектів діяльності вчителя та учнів, впливаючи на умови навчання. У різних ситуаціях формування культури навчальної діяльності конкретний принцип (чи їх комбінація) може набувати пріоритетного значення. У реальній педагогічній практиці, як показало наше дослідження, педагогічна діяльність вдосконалюється, однак навчальна діяльність учнів залишається поза увагою врахування рівнів, критеріїв і показників культури.

Формування культури навчальної діяльності молодших школярів представляє собою складний та багатогранний процес, в якому необхідно враховувати наступні аспекти:

- вплив якості педагогічної культури вчителя та виховної культури батьків на дітей;
- особливості змісту програмного матеріалу з урахуванням потенціалу культури;
- рівень культури навчальної діяльності учнів;
- умови, в яких відбувається формування культури, фон культури на уроці.

Концепція цілісності та системності педагогічного процесу, яку обґрунтовано в роботах дидактиків, вказує на те, що будь-яка технологія має бути реалізована на практиці шляхом комплексного підходу, що значно розширює організаційно-керуючі можливості вчителя. Виявлено, що для ефективного формування культури навчальної діяльності молодших школярів, вчитель повинен здійснювати такі дії, які підсилюють вплив культурних аспектів:

1. Розробка системи уроків, спрямованих на формування культури навчальної діяльності учнів.

При розробці методики планування вчитель повинен враховувати наступні аспекти:

- а) Аналіз змісту програми закладу загальної середньої освіти, зокрема вивчення навчального матеріалу та методичних рекомендацій, що визначає часові рамки, передбачає прогнозування кінцевих результатів у формі знань, умінь, навичок, виховання та розвитку дітей. Цей підхід дозволяє вчителю чітко уявити інформаційну, методичну та контролюючу функції, визначити ступінь новизни в навчальному матеріалі, фіксувати ключові поняття в кожному розділі вивчаемого матеріалу і передбачити перспективи формування культури навчальної діяльності. Слід зазначити, що в сучасній початковій освіті система уроків виступає основною одиницею навчального процесу.

- б) Врахування міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язків у змісті навчального матеріалу, що призводить до формування системи знань з різних предметів. Прогресивні педагоги різних епох, такі як Я. Коменський, К.

Ушинський та інші, наголошували на необхідності взаємозв'язку між навчальними предметами для створення цілісної картини природи у свідомості учня і для формування системи знань та правильного світорозуміння. Зокрема, І.Кожевнікова підкреслювала, що «знання маємо давати не уривками, а в певному зв'язку між собою» [21, С.178-190].

в) Вибір елементів з різних культур та необхідних компонентів культури, що спрямовані на розвиток особистості молодшого школяра, визначається вибором учителем тих аспектів навчального матеріалу, які взаємодіють із завданнями формування культури навчальної діяльності. Такий підхід учителю дає змогу уважно розглядати можливості матеріалу для навчання та виховання, визначати відповідні елементи та компоненти культури навчальної діяльності та здійснювати свій вибір на основі оптимальних критеріїв.

Важливо відзначити, що використання різних видів культур, їхніх елементів та знань, умінь культури на уроках забезпечує повноцінне формування культури навчальної діяльності учнів у процесі вивчення будь-якого предмету в початковій школі.

Для візуалізації планування системи уроків може використовуватися таблиця "Тематичне планування уроків" із розділами а), б), в).

2. Планування змісту уроку, що визначається принципами формування культури навчальної діяльності учнів, базується на таких кроках вчителя:

а) Формулювання навчальних та розвиваючих цілей уроку, а також цілей стосовно формування культури навчальної діяльності. При визначенні цих цілей уроку, важливо орієнтуватися на педагогічні, навчальні та життєві ситуації розвитку та виховання молодших школярів. Також слід передбачати цілісність цих завдань, враховуючи можливості культури змісту навчального матеріалу та індивідуальні особливості дітей. Визначаючи цілі уроку, вчитель створює умови для досягнення ними, включаючи в цей процес формування культури навчальної діяльності молодших школярів;

б) Написання змісту та методичне забезпечення уроку. Вибір навчального матеріалу має бути оптимальним за змістом і обсягом, враховуючи можливості

впливу різних видів культури на дітей. Важливо уважно продумати компоненти фону культури на уроці, визначити послідовність використання вправ і завдань, вибрати різноманітні методи, включаючи інноваційні, для оптимального досягнення обраних цілей уроку. Також слід визначити засоби формування культури навчальної діяльності, де вчитель враховує можливості своєчасного використання наочності, що обґрунтовано дидактично, для підтримки процесів сприйняття, мислення та пам'яті молодших школярів. Дослідження варіативних можливостей фронтальних, індивідуальних та групових форм навчання дітей також є важливим аспектом, підтвердженим практикою вчителів-методистів;

в) Врахування принципів формування культури навчальної діяльності учнів та діагностика цього процесу.

Такий системний підхід сприяє розробці конкретного уроку вчителем. Для успішної реалізації цієї системної роботи вчитель початкової школи повинен мати високий рівень педагогічної культури та володіти такими навичками:

- Уміння визначати та вирішувати завдання формування культури навчальної діяльності дітей.
- Уміння ефективно керувати процесом формування культури навчальної діяльності.
- Навички створення необхідного фону культури під час уроку та використання засобів формування культури навчальної діяльності.
- Уміння в різних ситуаціях, як на уроці, так і в повсякденному житті, акцентувати значущість для конкретної дитини певних знань та навичок культури, розвиток її особистості та знаходження оптимальних засобів впливу на культуру.
- Організаційні навички для управління навчальною діяльністю дітей з різним рівнем виявлення культури. Уміння вести роботу з батьками, спрямовану на розвиток особистості дитини.

У роботі визначено такі напрями для формування культури навчальної діяльності молодших школярів:

1. Розробка системи уроків та конкретних уроків, спрямованих на формування культури навчальної діяльності молодших школярів.
2. Урахування та практична реалізація принципів культури в навчально-виховному процесі.
3. Вибір методів, прийомів, та створення умов для розвитку умінь культури навчальної діяльності учнями за допомогою традиційних та інноваційних підходів.
4. Спрямоване навчання молодших школярів елементам культури під час вивчення тем уроків та в різних педагогічних та життєвих ситуаціях.
5. Психолого-педагогічний облік рівня культури навчальної діяльності учнів з урахуванням їхньої типологічної приналежності в класі.

Отже ми розглянули принципи формування культури навчальної діяльності молодших школярів. Виявлено, що ці принципи взаємодіють та доповнюють один одного, утворюючи цілісну систему. Орієнтовані на розвиток особистості учня, вони сприяють створенню оптимальних умов для самореалізації та самовираження кожного учасника навчально-виховного процесу.

Особливу увагу слід приділити практичній реалізації визначених напрямів формування культури навчальної діяльності. Планування системи уроків, урахування принципів культури, вибір методів та створення умов для формування умінь культури навчальної діяльності визначають успішність цього процесу. Додатково, важливо систематично діагностувати рівень культури навчальної діяльності учнів, щоб вчасно виявляти і коригувати можливі недоліки та досягати максимального ефекту.

Враховуючи вищезазначене, можна визначити, що формування культури навчальної діяльності молодших школярів є складним і багатогранним процесом. Він вимагає від учителів систематичної роботи над підвищенням їхньої педагогічної культури, уміння ефективно впроваджувати принципи культури в педагогічну діяльність, а також постійно вдосконалювати методи і прийоми для досягнення найкращих результатів.

2.2.2 Формування мотивації навчальної діяльності молодших школярів

В сучасному освітньому середовищі однією з ключових задач є формування мотивації навчальної діяльності у молодших школярів. Мотивація визначає ступінь готовності та бажання учнів до вивчення нового матеріалу, активної участі у навчальному процесі та досягнення освітніх цілей. Наукові дослідження підтверджують, що якісна мотивація сприяє покращенню успішності учнів та розвитку їхнього пізнавального інтересу. У даному параграфі розглядаються основні аспекти формування мотивації навчальної діяльності у молодших школярів, визначаються чинники, що впливають на мотивацію учнів, та пропонуються діагностичні методи та прийоми для ефективної роботи вчителя у цьому напрямку.

Отож, звернімо увагу ще одну необхідну умову успішної адаптації дитини на початковому етапі перебування у школі та надалі її навчання. Це формування позитивної навчальної мотивації.

З метою уточнення педагогічних умов формування позитивної мотивації представимо опис змісту та структури цього процесу.

Проблема мотивації навчання є однією з центральних у педагогіці та педагогічній психології. Звідси і розмаїття робіт у цьому напрямі (М.Алеєксеєва, І.Большакова, Т.Бланк, О.Кікоть та інші).

Як зазначає Т.Бланк, мотивація, яка визначається головним чином новою соціальною роллю дитини (була «просто дитина», а тепер школяр), не може підтримувати протягом тривалого часу її навчальну роботу і поступово втрачає своє значення. Тому формування вже у початкових класах мотивів, що надають навчанню значний зміст, коли вона стає для дитини життєво важливою метою, є одним із головних завдань вчителя.

Предметом аналізу вчителя мають стати такі компоненти мотиваційної сфери учня, як його мотиви, цілі, емоції, і навіть стан його вміння вчитися.

Зупинимося спочатку на характеристиці типів ставлення до навчання у зв'язку із загальною картиною вміння вчитися та їх зв'язком із мотивацією навчання.

І.Большакова виділяє кілька типів ставлення до навчання: негативне, байдуже (або нейтральне), позитивне (аморфне, не розчленоване), позитивне (пізнавальне, ініціативне, усвідомлене) та позитивне (особистісне, відповідальне, дієве).

1. Для негативного ставлення школярів до навчання характерно таке: бідність та вузькість мотивів; пізнавальні мотиви вичерпуються інтересом до результату; не сформовано вміння ставити цілі, долати труднощі; навчальна діяльність не сформована; відсутні вміння виконувати дію за розгорнутою інструкцією дорослого; відсутня орієнтація на пошук різних способів дії.
2. При позитивному (аморфному, нерозчленованому) відношенні школярів до навчання у мотивації спостерігаються нестійкі переживання новизни, допитливості, ненавмисного інтересу; виникнення перших переваг до одних навчальних предметів над іншими; широкі соціальні мотиви обов'язку; розуміння та первинне осмислення цілей, поставлених учителем. Навчальна діяльність характеризується виконанням окремих навчальних дій за зразком та інструкцією, а також простих видів самоконтролю та самооцінки (також за зразком).
3. При позитивному (пізнавальному, усвідомленому, ініціативному) відношенні школярів до навчання мотивація характеризується перевизначенням та довизначенням завдань вчителя; постановкою нових цілей; народженням на цій основі нових мотивів; осмисленням співвідношення своїх мотивів та цілей. Навчальна діяльність включає тоді як відтворення за зразками вчителя завдань, способів дій, так і виникнення самостійно поставлених цілей, і навіть виконання дій з власної ініціативи. Спостерігається розрізнення школярем способу та результату дії, усвідомлене прагнення до пошуку різних способів, засвоєння та «бачення» всієї структури навчання в цілому, оволодіння вміннями планувати та оцінювати свою навчальну діяльність до її здійснення, перевіряти та

коригувати себе на кожному етапі роботи, розгорнутий самоконтроль та самооцінка.

4. При позитивному (особистісному, відповідальному, дієвому) відношенні школяра до навчання мотивація характеризується підпорядкуванням мотивів та їх ієрархією; стійкістю та неповторністю мотиваційної сфери; збалансованістю та гармонією між окремими мотивами; вміннями ставити перспективні, нестандартні цілі та реалізовувати їх; передбаченням соціальних наслідків своєї навчальної діяльності та поведінки; умінням долати перешкоди при досягненні мети. У навчальній діяльності спостерігається пошук нестандартних способів вирішення навчальної задачі, гнучкість та мобільність способів дій, освоєння навчальних дій та умінь до рівня навичок та звичок культури праці, використання результатів навчання у соціальній практиці, вихід із навчальної діяльності до самоосвітньої, перехід до творчої діяльності.

Психологічні дослідження підтверджують взаємозв'язок ставлення школярів до навчання та сформованої навчальної діяльності. Так, показано, що вміння школярів ставити навчальне завдання впливає на характер ставлення до навчання [15]. Наприклад, за відсутності у школярів вміння самостійно ставити навчальне завдання та за наявності інтересу лише до результату рішення спостерігається негативне ставлення до навчальної роботи. При вирішенні завдань без пошуку школярами загального способу вирішення з використанням ними методу спроб і помилок спостерігається формальне ставлення до навчання. Якщо в учня виникає орієнтація на пошук загального способу дії, але ще відсутнє вміння реалізувати цю орієнтацію і навіть після виділення загального способу рішення школяр продовжує конкретні завдання вирішувати шляхом випадкових проб, то на цьому етапі виникає так зване двоїсте ставлення до навчання. На наступному етапі учні вже застосовують, хоча частково та інтуїтивно, загальний спосіб при вирішенні конкретних завдань; ставлення, що виникає тут, називають інтуїтивним. І нарешті, на вищому рівні учні цілеспрямовано розробляють загальний спосіб вирішення всіх подібних завдань, що, відповідно, викликає і зміну ставлення до навчання, яке стає

теоретичним.

Аналіз роботи свідчить про те, що за наявності у школярів лише репродуктивних навчальних умінь приблизно в половині випадків спостерігається байдуже ставлення до вчення, приблизно у третини школярів – ситуативний інтерес, у більшості інших – негативна мотивація. При володінні навчальними вміннями, що забезпечують вирішення завдань у дещо зміненій ситуації, негативне ставлення різко зменшується, а за наявності у школярів умінь самостійно ставити навчальні завдання у новій ситуації негативне ставлення не виявляється.

Тому формування культури навчальної діяльності неможливе без проникнення вчителя у сутність ставлення школярів до навчання, мотиваційну сферу учнів.

За даними Т.Бланк, програма вивчення мотивації включає кілька блоків: власне мотиваційний, цільовий, емоційний та пізнавальний. Ми представимо опис тих діагностичних моделей та конкретних прийомів, які можуть бути прямо включені в хід уроку, позакласні заняття для вивчення окремих сторін мотивації та формування культури навчальної діяльності.

Під мотивом навчальної діяльності розуміються всі чинники, що зумовлюють прояв навчальної активності: потреби, мета, установки, почуття обов'язку, інтереси тощо.

На думку Т.Бланк, всі мотиви можна поділити на два види: пізнавальні та соціальні. Якщо у школяра під час навчання переважає спрямованість змісту навчального предмета, можна говорити про наявність пізнавальних мотивів. Якщо в учня виражена спрямованість на іншу людину в ході вчення, то говорять про соціальні мотиви.

Мотиви можуть бути змістовними, пов'язаними з характером навчальної діяльності (усвідомленість, самостійність, узагальненість, дієвість, домінування у загальній структурі мотивації, ступінь поширення на кілька навчальних предметів та ін.), та динамічними, пов'язаними з психофізіологічними особливостями дитини (стійкість мотиву, його сила і виразність, переключення

з одного мотиву на інший, емоційне забарвлення мотивів) і т.д.

При вивченні мотивів навчання школярів можна використовувати такі діагностичні прийоми:

- вибір із запропонованих навчальних предметів та позашкільних занять;
- вибір навчальних завдань різного рівня (репродуктивних та продуктивних, проблемних);
- вибір із трьох видів діяльності (навчальних предметів чи завдань) тієї, яка сподобалася цьому учневі більш-менш всього;
- вибір із двох завдань, де в одному варіанті треба знаходити кілька способів розв'язання задачі, а в іншому варіанті - швидко отримати результат;
- вибір занять, у одній із трьох груп, де вчать: а) зіставленню кількох методів розв'язання; б) швидке рішення; в) гарне оформлення роботи;
- вибір у ситуації з обмежувальними умовами, наприклад за наявності об'єктивного дефіциту часу, коли учневі дається менше часу на вирішення завдання, і суб'єктивного дефіциту, коли часу стільки ж, але школяру говориться, що часу дається менше;
- вибір за умов попарного порівняння, коли, наприклад, кожен навчальний предмет порівнюється з кожним і робиться вибір [15, С.56-57].

При аналізі результатів завдань вчитель може оцінювати: готовність школяра до вирішення пізнавальних завдань, зокрема і на ненавчальному матеріалі, що не належить до шкільної програми; сам процес розв'язання (пошук адекватних способів, вирішення завдання узагальненим способом, пошук додаткових засобів і опор, перебір кількох варіантів з метою вибору кращого або, навпаки, прагнення виконати завдання швидше, не замислюючись про правильність результату або оптимальність способу); намір учня самостійно оцінити процес та результати свого вибору; час, витрачений на вибір, стійкість вибору, його повторюваність; самостійність вибору чи орієнтація під час виборів на оцінку дорослого.

Вивчення мотивації дозволяє вчителю отримати певну інформацію під час застосування прийому «незакінчені пропозиції». Учень повинен письмово закінчити такі, наприклад, пропозиції: «Мене цікавлять такі сторони навчальної роботи, як...»; «У навчальному предметі мене цікавлять...»; «Я волю виконувати важкі (легкі) завдання, оскільки...»; «Найбільше я люблю займатися...»; «З позашкільних занять мене цікавлять...»; «Якщо мені доводиться обирати між зовнішнім контролем і власною оцінкою, то я віддаю перевагу...»; «Я люблю шукати різні способи вирішення одного завдання, тому що...» та ін. У відповідях учнів вивчаються усвідомленість, диференційованість, повторюваність їх мотиваційних орієнтацій. Аналогічно використовуються прийоми завершення оповідання на навчальну тему, твори на тему про те, що мені подобається в школі, інтерпретація малюнка з неоднозначною ситуацією в галузі шкільного життя.

Наведемо докладніше окремі діагностичні прийоми, які довели ефективність. Наприклад, прийом «багатоступінчастий вибір»:

- 1) обери для себе найцікавіший предмет;
- 2) у конверті цього навчального предмета вибери одне із завдань (серед них є конверти з репродуктивними завданнями на застосування знань у знайомій ситуації, на застосування знань у незнайомій ситуації, на застосування знань у новій ситуації на основі часткової переробки способу вирішення, на застосування знань у новій ситуації на основі пошуку нових способів вирішення) та розв'язку його;
- 3) у конверті із завданнями на пошук нового способу рішення вибери одне з декількох завдань (там є завдання на пошук одного варіанту нового способу та пошук кількох варіантів нового способу);
- 4) з останніх двох конвертів вибери завдання, найважчі для тебе, найлегші для тебе, які найбільше сподобалися тобі;
- 5) із завдань виберіть, за які вчитель позитивно оцінить тебе;
- 6) придумай сам по два завдання на пошук нового способу роботи з числа найважчих для тебе, найлегших для тебе, що найбільше сподобалися тобі.

Багатоступінчастий вибір дозволяє порівнювати характер переваг школяра.

Прийом «повернення способу рішення після отримання правильного результату» полягає в наступному. Учні пропонуються вирішити завдання. Після того як вони його вирішили, їм даються вільний час і інструкцію: можете зайнятися цим завданням, або чимось іншим. Якщо після отримання правильного результату учні повертаються до аналізу завдання та пошуку інших способів її вирішення, то можна говорити про наявність у них навчально-пізнавальних мотивів.

Названі вище прийоми підвищують відповідальність школяра за свій вибір, роблять його міркування більш виваженими, а мотиви усвідомленими, допомагають формувати культуру навчальної діяльності учня.

Розглянемо наступний мотиваційний блок - цільовий, оскільки він також немало важливий прививчення мотивації школярів та розвитку у них культури навчальної праці.

Цілі – це очікувані кінцеві та проміжні результати тих дій учня, які ведуть до реалізації їх мотивів [1].

М.Алексєєва виділяє такі види цілей: кінцеві (наприклад, отримати правильний результат рішення) та проміжні цілі (наприклад, розрізнити спосіб роботи та результат, знайти кілька способів рішення).

Цілі можуть бути нові, нестереотипні, гнучкі, перспективні, стійкі.

Проявами цілепокладання слід вважати: доведення роботи до кінця або її постійне відкладення, прагнення до завершеності навчальних дій або їх незавершеність, подолання перешкод або зрив роботи при їх виникненні, відсутність відволікань або постійне відволікання.

Прийом «повернення до перерваного завдання та його відновлення». У шкільній ситуації ці завдання можуть мати такі варіанти:

1. Наприкінці уроку вчитель дає завдання, яке діти наперед не встигають виконати до дзвінка. Вчитель не висловлюючи свого ставлення до

завершення завдання, каже учням, що урок закінчено і вони можуть займатися чим хочуть. Спостереження показують, що одні учні кидають незакінчене завдання і перемикаються на інші заняття, інші прагнуть виконати завдання до кінця, треті поводяться невпевнено.

2. Вчитель перериває рішення, йде з класу, а через деякий час повертається та вивчає, хто з дітей продовжив рішення. В інших випадках завдання не завершується після повернення вчителя і школярам не дається спеціального завдання закінчити його вдома, а наступного дня вчитель вивчає, хто це зробив за своїм спонуканням.
3. Вчитель дає важке завдання, яке залишається незавершеним через його недоступність. Вчитель показує хід його виконання і потім вивчає, чи учень повертається до вихідного невирішеного завдання без нагадування дорослого.

Приєм «поведінка у ситуаціях різного ступеня обов'язковості». Його можна почати зі спостереження за поведінкою учня в необов'язковій ситуації, наприклад після уроків або на останньому уроці дозволяється позайматися будь-яким предметом у будь-якій формі (заняття будь-яким навчальним предметом означає добровільну відмову від відпочинку). Може застосовуватися спостереження за поведінкою школяра на перерві, поведінкою учнів у ситуації «вивчайте, але вас можуть і не спитати», при вирішенні необов'язкових завдань вдома, поведінкою у різних поєднаннях обставин («необхідно – можливо – бажано для мене»). У ситуаціях необов'язкового виконання при неформованості цілепокладання учні пропускають заняття, не затримуються на перерві, відбирають із матеріалів найпростіші, виконують не всі завдання.

Застосування прийому «ставлення до труднощів» також починається зі спостереження за поведінкою учнів за наявності у них труднощів у різних сферах життя та оцінки умінь їх долати. Потім застосовується такий прийом, як «вибір завдань різної складності та обґрунтування цього вибору» (завдання вчитель може підбирати за своїм навчальним предметом). При цьому можна вивчати, як змінюється ступінь докладання зусиль в учнів із різною успішністю

вчення з ускладненням завдання.

Приєм «реакція на помилку». Про характер цілепокладання у навчальній роботі свідчить і ставлення учня до помилки. Правильною реакцією на помилки, труднощі та неуспіх у діяльності є самостійне виявлення помилковості своїх дій, зосередження на виправленні та подальшому виконанні завдання із зверненням по допомогу до дорослого. Менш адекватною реакцією буде втрата інтересу при першій скруті; ухиляння від виконання завдання у формі мовчання, відмови від подальшого виконання при розумінні учнем свого невміння виконати завдання; активне уникнення виконання завдання у формі суперечки з дорослим; емоційний уникнення виконання завдання у вигляді плачу, сміху; дезорганізація діяльності, що виявляється на фоні прагнення довести завдання до кінця за допомогою хаотичного перебору варіантів, що перешкоджає орієнтуванню та правильному виконанню завдання. Щоб виявити об'єктивну причину помилки та її характер, вчитель може попросити учня розмірковувати вголос, виконувати роботу частинами, повністю повторювати виконання завдання загалом. Готовність учня до аналізу помилки свідчить про наявність у нього прагнення самостійності і усвідомленості у постановці мети.

Приєм «поведінка в умовах перешкод». Учні дається завдання на якийсь час (розв'язати завдання, скласти кубик тощо); на допомогу йому виділяють двох помічників, один з яких є пасивним і байдужим, інший заважає дитині, даючи непотрібні поради, відволікаючи глузуваннями і критичними зауваженнями. Поведінка другого помічника є різновидом перешкоди.

При зіткненні з перешкодою дитина може поводитися по-різному: виявляє нездатність виконувати дії, коли діяльність блокується; долає перешкоди, оминає їх; шукає заміщувальну мету; йде з ситуації. Чим нижчий рівень мети і менше вік, тим більше можливості руйнування мети в умовах перешкод і уникнення діяльності.

Приєм «незакінчені пропозиції» може застосовуватися вчителем та при діагностиці цілей у навчанні. Для цього учнів просять закінчити такі, наприклад,

пропозиції: «Як учень я намагаюся...»; Як учень я планую. «Якщо навчальне завдання мені набридає, то я...»Якщо я припускаюся помилки, то...»

Наступний мотиваційний блок – емоційний. Важливим він є тим, що навчальна діяльність так чи інакше завжди захоплює і емоційну сферу учня, яка тісно пов'язана з мотивами учнів і висловлює їх можливості реалізації поставлених цілей.

За О.Скрипченко, різняться різні види емоцій у навчанні: позитивні (радість, задоволення, впевненість, гордість, гідність, здивування, конструктивний сумнів) і негативні (страх, образа, досада, нудьга, занепокоєння, приниження та інших.)

Емоції можуть виявлятися у спільній поведінці, особливо мовлення, міміці, пантоміміці, в моториці.

Розглянемо запропоновані І.Кожевниковою спеціальні методичні прийоми для виявлення емоційних відносин школярів.

Приєм «незавершені оповідання на шкільні теми». Учням дається завдання (фронтально та письмово) завершити кілька незакінчених оповідань на теми різних типових ситуацій зі шкільного життя. Суть запропонованих ситуацій, що починають оповідання такими ситуаціями: 1 – несподіваний виклик до дошки; 2 – вибір важкого чи легкого варіанта контрольної роботи; 3 – цікава проблема на уроці; 4 – ослаблений контроль вчителя над роботою учня біля дошки; 5 – перевірка та оцінка учнем своїх знань перед відповіддю; 6 – контроль за своєю роботою та оцінка її учнем після відповіді біля дошки; 7 – вибір учня між коротким викладом суті доповіді та неповним, але ілюстрованим викладом у зв'язку з обмеженням часу доповіді.

Наведемо конкретні варіанти оповідань [20, С. 36-37].

1. Учня несподівано викликали до дошки вирішувати складне завдання.
2. У класі – самостійна робота. Вчитель запропонував школярам обрати один із трьох варіантів завдання. Перший варіант був досить легким: кожен міг його виконати, якщо уважно читав підручник. Другий варіант був непростим: вимагав ерудиції, кмітливості, його не можна було вирішувати звичайним

способом. Третій варіант був розважальним. Вчитель зазначив, що оцінка буде ставитися за правильність виконання завдання, незалежно від того, який варіант був обраний учнем.

3. Проблема, яку розбирали на уроці, була особливо цікавою і урок почався незвичайно.

4. Учень, що відповідає біля дошки, уважно стежив за реакцією вчительки. Вона кивала, підтверджуючи правильність його слів, а одного разу навіть наголосила: «Дуже добре!» Коли учень писав на дошці письмову роботу, він також дивився на вчительку, чекаючи на схвалення, але побачив, що вона відволіклася і стежить за дисципліною в класі.

5. Учень ще раз зважив, чи він знає і пам'ятає, чи вдасться впоратися з цим завданням. Він підняв руку, але чи відчував він упевненість?

6. Виконати завдання вчителя можна було в три етапи: спочатку згадати все, що стосувалося цієї теми, потім зіставити умови та проаналізувати їх і, нарешті, зробити висновки. Один із учнів зголосився відповідати. На кожному етапі він перевіряв та оцінював свою роботу. Варіант: після відповіді учень сів на місце і, чекаючи на оцінку, ще раз згадав, про що він говорив. Ну що ж, сам він так оцінював свою відповідь...

7. До кінця уроку залишалося лише 5 хв, а у доповіді учня було багато цікавих прикладів, малюнків. Звичайно, вони не дуже потрібні для розкриття змісту доповіді, він просто підібрав їх, щоб було цікавіше. Що робити: розкрити тему, виключивши частину ілюстративно-розважального матеріалу, чи читати всю доповідь, але розкрити лише частину теми?

Завершення школярами оповідань аналізувалися вчителем. Тож якщо учень часто вживає висловлювання з позначенням емоцій, можна припускати досить високу насиченість емоційного ставлення до цієї ситуації. Якщо учень вживає сильні та яскраві вирази («дуже» та ін), то можна говорити про досить високу інтенсивність емоцій, а якщо вирази типу «трохи» – то це про слабку інтенсивність емоцій. Аналогічним чином вчитель може аналізувати і твори учнів на теми: «Що мені подобається і не подобається в шкільному житті», «Що

у навчальних предметах та в різних завданнях мене приваблює» та ін.

Знання емоційної сфери учнів допомагає вчителю вивчати мотивацію школярів та формувати вони культуру навчальної діяльності.

Четвертий блок вивчення мотивації – пізнавальний, що становить безпосередній інтерес, визначає вміння школярів навчатися, тобто культуру навчальної діяльності

На думку Г.Ващенко, сенсі вміння вчитися включає у собі такі складові: що знає учень (знання) як і вміє вчитися до нашого часу (навчальна діяльність). Ці дві сторони характеризують навченість школяра. Вміння вчитися входить також те, як він може вчитися в найближчому майбутньому (навчання).

Знання – це образи предметів, явищ матеріального світу та його взаємозв'язків, образи дій людини із цими предметами. Г.Ващенко, визначає такі параметри знань: види знань, етапи їх засвоєння, рівні їх засвоєння, якості [5].

Види знань розглядаються в дидактиці таким чином: поняття та терміни, знання про факти, знання про закони як зв'язки всередині щодо обмеженої сукупності явищ, знання про теорії як зв'язки в рамках ширшої сукупності явищ, знання про методи пізнання та способи діяльності.

Етапи засвоєння знань можуть бути представлені в такій послідовності: впізнавання, відтворення (після запам'ятовування), розуміння, застосування у знайомих умовах, застосування у незнайомих умовах, оцінювання.

Кожен із названих етапів засвоєння може оцінюватися на різному рівні. При цьому виділяють репродуктивний та продуктивний рівні. Наприклад, розуміння може відбуватися лише на рівні переформулювання даного тексту (репродуктивний рівень), і може протікати як пошук проблем (продуктивний рівень).

Поряд із названими параметрами розглядаються і якості знань. Вирізняють такі групи цих аспектів:

а) системність, систематичність, науковість, узагальненість, усвідомленість, згуртованість, фундаментальність;

- б) гнучкість, мобільність, оперативність;
- в) дієвість, спрямованість на практичне використання;
- г) повнота, обсяг, точність, міцність.

У школі більше уваги приділяється аналізу повноти та міцності знань та значно рідше іншим якостям.

Отже, однією з ключових складових успішного формування мотивації є врахування індивідуальних особливостей кожного учня. Кожен дитина унікальна, і вчителю важливо враховувати її інтереси, потреби та стилі навчання. Різноманітність методів та завдань дозволяє створювати навчальне середовище, яке відповідає різним типам мотивації.

До інших чинників, що впливають на мотивацію молодших школярів, належать сімейний контекст, соціальне оточення та самостійність у навчанні. Важливо створювати позитивну атмосферу в класі, сприяти взаєморозумінню між учнями та вчителем, а також стимулювати самостійність та відповідальність за власне навчання.

Досягнення мети, яку визначає мотивація, залежить від ефективності педагогічних методів. У цьому контексті важливо використовувати ігрові та творчі методи, враховувати інтереси учнів при плануванні уроків та використовувати сучасні технології для залучення учнів до навчального процесу.

Висновки о другого розділу

У початковій школі у учнів формуються основні елементи провідної у період навчальної діяльності, розвиваються форми мислення, які у подальшому розвиток теоретичного мислення, складаються передумови самостійної орієнтації у навчанні й у житті.

У ході дослідження стану сформованості культури навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку було виявлено, що важливим елементом успішного навчання є створення сприятливих педагогічних умов. Ці умови

включають в себе реалізацію принципів формування культури навчальної діяльності та активізацію мотивації учнів початкової школи.

Практична реалізація принципів формування культури навчальної діяльності молодших школярів передбачає використання інноваційних методик та педагогічних технологій, спрямованих на розвиток пізнавальних, комунікативних та творчих здібностей дітей. Особлива увага приділяється індивідуальному підходу до кожного учня, що сприяє створенню позитивного клімату в класі та формуванню позитивного ставлення до навчання.

Характеристика педагогічних умов формування культури навчальної діяльності учнів початкової школи підкреслює необхідність систематичної роботи з виховання культури навчання, врахування індивідуальних особливостей дітей та створення позитивного взаємодії вчителя і учнів.

Особливу увагу варто звернути на формування мотивації навчальної діяльності молодших школярів. Виявлено, що мотивація визначається не лише внутрішніми чинниками, але й зовнішніми впливами, такими як організація уроків, використання цікавих та практичних завдань, а також залучення сучасних технологій. Розвинені методи формування мотивації сприяють підвищенню активності учнів у навчальному процесі та розвитку їхнього інтелектуального потенціалу.

У цілому, ефективні педагогічні умови формування культури навчальної діяльності молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи вимагають комплексного підходу, спрямованого на створення позитивного навчального середовища, розвиток творчих здібностей та підвищення мотивації учнів до активної навчальної діяльності.

ВИСНОВКИ

Формування культури навчальної діяльності молодших школярів є необхідною реальністю, що виникає з суперечностей між новою парадигмою освіти та відсутністю необхідних теоретичних основ, а також актуальною потребою педагогічної практики у науковому, навчальному та методичному забезпеченні цього формування. Це є ключовою передумовою особистісного розвитку учнів, надаючи необхідний фундамент для подальшого їхнього зростання.

Розв'язання проблеми культури навчальної діяльності молодших школярів базується на теоретико-методологічних принципах феномену культури та досягненнях педагогічної спадщини, а також враховує практику гуманістичної педагогіки та розвиваючого навчання.

Формуванню культури навчальної діяльності сприяють різні психолого-педагогічні та організаційно-управлінські умови, такі як рівень оволодіння учнями вміннями культури, індивідуальні особливості та вікові можливості дітей, якість планування та виконання технологічних етапів формування культури навчальної діяльності та інші аспекти.

Культура навчальної діяльності має вагомий вплив на учнів початкової школи, супроводжуючи їхній навчальний процес підвищеним рівнем культури, ефективнішим виконанням завдань та розвитком різних аспектів особистості. Спостерігається поліпшення результатів навчання, розвиток інтересів та самоконтролю, що свідчить про успішність формування культури навчальної діяльності учнів.

У ході виконання поставлених завдань зазначеного дослідження були досягнуті наступні висновки:

1. *Проблема формування культури навчальної діяльності молодших школярів в педагогічній теорії та практиці.* Аналіз педагогічної теорії та практики вказує на актуальність проблеми формування культури навчальної діяльності. Відзначено, що розвиток цієї проблеми зазнає впливу не лише нових педагогічних концепцій, але й вимагає системного підходу для вирішення в

сучасних умовах.

2. *Сутність і специфіка формування культури навчальної діяльності молодших школярів.* Розкрито, що формування культури навчальної діяльності визначається комплексом умов, що включають педагогічні, психологічні та організаційні аспекти. З'ясовано, що цей процес спрямований на розвиток критичного мислення, творчих здібностей та мотивації до навчання.

3. *Стан сформованості культури навчальної діяльності учнів початкової школи.* Урахування вікових та психологічних особливостей дітей є важливим аспектом формування культури навчальної діяльності. Молодші школярі потребують розвивальних завдань, спрямованих на їхню пізнавальну цікавість, творчість та формування базових навичок. Виявлено, що на сьогоднішній день стан сформованості культури навчальної діяльності учнів початкової школи не завжди відповідає вимогам сучасної освітньої парадигми. Зокрема, виявлені виклики у розбудові системи цінностей та вмінь, необхідних для успішного навчання та особистісного розвитку.

4. *Педагогічні умови культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи.* Визначено ключові педагогічні умови для успішного формування культури навчальної діяльності учнів в умовах Нової української школи. Зазначено, що педагогічні умови включають в себе не лише впровадження теоретичних аспектів культури навчальної діяльності, але і конкретні методи та прийоми в педагогічній практиці. Важливо акцентувати увагу на індивідуалізації підходів, створенні позитивного педагогічного середовища та використанні інноваційних технологій для активізації навчального процесу. Систематичне впровадження цих практичних аспектів сприяє зміцненню культури навчальної діяльності учнів. Визначено, що формування мотивації вимагає комплексного підходу, враховуючи індивідуальні особливості учнів та забезпечуючи різноманіття методів та завдань. Зазначено, що практична реалізація цього завдання пов'язана із застосуванням ігрових елементів, творчих завдань та використання сучасних технологій у навчальному процесі. Ефективна мотивація навчальної діяльності

молодших школярів допомагає стимулювати їхній інтерес, активність та досягнення позитивних результатів у навчанні.

Отже, практична реалізація принципів формування культури навчальної діяльності молодших школярів та формування мотивації вимагає поєднання теоретичних знань із застосуванням конкретних методів та педагогічних прийомів. Систематичне впровадження цих аспектів у педагогічну практику сприяє ефективному розвитку культури навчальної діяльності та підвищенню мотивації учнів початкової школи.

Формування культури навчальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку є комплексним процесом, який вимагає глибокого розуміння особливостей учнів та систематичного застосування інноваційних методів для створення сприятливого навчального середовища.

Таким чином, результати проведеного дослідження вказують на важливість подальших педагогічних зусиль у напрямку розвитку та оптимізації процесів формування культури навчальної діяльності молодших школярів в умовах сучасної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексєєва М.І. Мотиви навчання учнів: посіб. для вчителів. Київ. 1994. 120с.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. К.: Україна-Віта, 1995. 202 с.
3. Бланк Т.В. Формування позитивної мотивації як фактору успіху навчальної діяльності молодших школярів // Початкове навчання та виховання. 2009. № 16-18. С. 2-9
4. Большакова І. Формування мотивації до навчання // Початкова освіта. 2015. № 6. С. 21-32.
5. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. К. : Українська Видавнича Спілка, 1997. 44 с.
6. Великий тлумачний словник української мови /уклад. і голов.ред. В.І.Бусел. К.: РИІНЗ, ВТР «Перун», 2001. С.122.
7. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. 3-тє вид., К. : Знання, 2008. 566 с.
8. Вікова психологія. Під редакцією Костюка Г.С. К:1976. С.192-234.
9. Воронова Н. Мотивація як фактор успіху навчальної діяльності молодших школярів // Початкова школа. 2007. №3. С. 5-6.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2 вид., доповнене й виправлене / С. У. Гончаренко. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
11. Гречаник Н.І. Стан дослідженості проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи: вітчизняний досвід. 2019. С.34-39.
12. Державний стандарт початкової освіти. Постанова КабМіну України від 21.02.2018 № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
13. Загальна психологія. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. К.: Либідь, 2005. 464 с.

14. Зайченко І.В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. К., «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.
15. Занюк С.С. Психологія мотивацій та емоцій. Луцьк. 1997. С.56-67.
16. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. К.: Вища шк., 1997. С.15.
17. Кириленко В. Використання методик для діагностики мотивації учіння молодших школярів // Початкова школа. 2007. № 11. С. 40-45.
18. Кікоть О. Мотивація пізнавальної діяльності молодших школярів // Початкова освіта. 2015. № 20. С. 9-19.
19. Кожевникова І.І. Дидактика культури навчальної діяльності молодших школярів (Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (Укл. П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко. К.: НПУ. 2000. Ч. 1.) С.45-51.
20. Кожевникова І.І. Діагностика процесу формування культури навчальної діяльності молодших школярів. / Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко. К.: НПУ. Ч. 4. С. 36-37.
21. Кожевникова І.І. Культура навчальної діяльності дітей як фактор підвищення ефективності навчання / Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць / Ред.кол.: Т.І. Сущенко та ін. Київ-Запоріжжя. Вип. 17, 2000. С.218.
22. Кожевникова І.І. Соціальний, психолого-педагогічний, управлінський характер проблем у процесі формування культури навчальної діяльності молодших школярів / Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр./ Ред. Т.І. Сущенко та інш. Київ. Запоріжжя. Вип. 19. С. 190-192.
23. Кожевникова І.І. Шляхи формування культури навчальної діяльності молодших школярів (Проблеми переходу початкової школи на нову структуру і зміст навчання) / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

- конференції у м.Донецьку 2-3 листопада 2000 року. Донецьк: ВАТ “УкрНТЕК”, 2000. С.133.
24. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] – Режим доступу :<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch2016/konczepczyia.html>
  25. Корольчук М.С. Психодіагностика: навч. посіб. Київ: Ельга ; НікаЦентр, 2012. 400 с.
  26. Костюк Г.С. Навчання і розвиток особистості. К, 1968. № 6. С.967.
  27. Люблінська Г.О. Дитяча психологія: [посібник для студентів педагогічних інститутів]. К. : Вища школа, 1994. 355 с.
  28. Люблінська Г.О. Учителеві про психологію молодшого школяра. 1997. 278с.
  29. Максименко С.Д. Генетико-психологічні проблеми становлення особистості. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі: Колективна монографія; за редакцією Максименка С.Д. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2013. 400 с.
  30. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетикомодельюючий підхід: монографія. Київ : Слово, 2013. 592 с.
  31. Малафійк І.В. Дидактика: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 398с.
  32. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навчальний посібник. К.: Академія, 2001. 608с.
  33. Мотивація як фактор успіху навчальної М85 діяльності / Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, наукова бібліотека; уклад.: Грущенко С. І.; вступ. ст. та бібліограф. ред. Неудачиної Т. І.; відп. ред. Коробкіна О. Г. Харків: ХНПУ, 2019. 40 с.
  34. Мухіна В.С. Дитяча психологія. 1985. 315 с.
  35. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр Просвіта, 2000. 368 с.
  36. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL:<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

37. Нова українська школа: poradnik dla vchytel'ya / Pid zag. red. Bibik N. M. K.: TOB «Vydavnychyy dim «Plyady», 2017. 206 s.
38. Ovcharova P. V. Praktichna psichologiya v pochatkoviy shkoli. K. 1999. 261 s.
39. Omel'chenko O. O. Osobistichno-oriyentovanyy pidkhid – odyn iz napryamkiv humanizatsiyi navchal'no-vykhovnoho protsesu. (Gumanizatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu: Zbirnyk naukovykh pratsy. Vypusk IX) / Za zagal'noyu redaktsiyeyu L. Legen'koho ta V. Sypchenka. Slov'yan's'k: Vydavnychyy tsentr SDPI, 2000. S. 45-48.
40. Osnovy psichologii: Pidruchnyk / Za zag. Red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsya. K.: Lybidy, 1996. 632 s.
41. Pedagogichnyy slovnyk / za red. M. D. Yarmachenko. K.: Pedagogichna dumka, 2001. 516 s.
42. Petrov's'kyi A. V., Shpalyn's'kyi V. V. Sotsial'na psichologiya kolektivnyu. 199. 291 s.
43. Prykhodyko Yu., Shtykhaluk O. Moral'ni stavlennya osobistosti yak filozof's'ka, psichologichna ta pedagogichna katehoriya / Naukovi zapysky: Zbirnyk naukovykh statey Natsional'nogo pedagogichnoho univertsytetu im. M. P. Dragomanova / Ukl. P. V. Dmytrenko, O. L. Makarenko. K.: NPU, 2000. Ch. 2. S. 132.
44. Psichologiya / Za red. Yu. L. Trofymova. K.: Lybidy, 2001. S. 14-19.
45. Psichologiya molodshoho shkil'nogo viku: Navch.-metod. posib. / Za red. O. P. Nykonenko. Nizhyn, 2000. 31 s.
46. Psichologiya: Pidruchnyk dlya stud. vuz. / Za red. Yu. L. Trofymova. K.: Lybidy, 2000. 558 s.
47. Rybal'ka V. V. Psichologichna teoriya osobistosti // Psichologiya i suspil'stvo. 2002. № 1. S. 10-17.
48. Rudnyts'ka O. P. Pedagogika: zagal'na ta mystets'ka: navchal'nyy posibnyk. Ternopil': Navchal'na knyha Bogdan, 2005. 360 s.
49. Savchenko O. Navchytynychniv uchytysya: Psichologodidaktychnyy aspekt // Dyrektory shkoli, litsyeyu, gimnaziyi. 2005. № 1. S. 29-32.

50. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
51. Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. К.: Академвидав. 2007. 24 с.
52. Сінельнікова Н.О. Ключові умови та шляхи формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи. *Вища освіта України Тематичний випуск Наука і вища освіта*, 2014, С.106-109.
53. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. Т. 2. С. 437.
54. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. Початкова школа. К.: ТД «Освіта-Центр, 2018. 80 с.
55. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Т.1. С.326.
56. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 544с.
57. Химинець В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 360 с.
58. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Х. : Прапор, 2004. 640с.
59. Шаповаленко І.В. Психологія розвитку та вікова психологія: підручник та практикум для навчального бакалаврату. 3-є перероб і доп., 2015. 375с.
60. Шкільна психодіагностика Л.Терлецька. К. Редакція загально педагогічних газет. 2003, С.27-31.
61. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2011. 224 с.
62. Ягупов В.В. Вікова психологія: [підручник]. К.: Тандем, 2004. 656 с.
63. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. К.: Знання, 2007. 358с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика прояву умінь культури учнями перших класів і форми висвітлення одержаних результатів. Діагностика прояву культури поведінки дітей на основі спостережень за ними на уроках, на перерві, в навчальних ситуаціях, під час прогулянок

Поведінка учнів класу	Характеристики рівня прояву учнями умінь культури поведінки		
	Високий рівень (П.І.)	Середній рівень (П.І.)	Низький рівень (П.І.)
- поведінка під час прогулянок на природі;			
- повага до товаришів і дорослих у відповідних ситуаціях;			
- уміння все робити вчасно;			
- уміння завжди бути чесним;			
- виконання обіцянок в строк.			
Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
	У %:	У %:	У %:

Діагностика культури читання учнів виконується на основі спостережень за їхнім читанням, виконанням відповідних дій, використанням умінь, проявом почуттів і переживань.

Стан читання молодших школярів	Характеристики рівня прояву учнями умінь культури читання		
	Високий рівень (П.І.)	Середній рівень (П.І.)	Низький рівень (П.І.)
- уміння читати складами;			
- уміння читати цілими словами;			
- уміння переказати казку;			
- уміння скласти подібну казку;			
- уміння пояснити вчинки героїв;			
- уміння виразно читати;			
- уміння пояснити почуття, переживання автора;			
- уміння описати словесно картину.			
Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
	У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика культури розумової діяльності дітей виконується на основі спостережень за тими діями, які вони виявляють, виконуючи самостійно певні завдання:

- скласти зміст задачі з математики;
- скласти речення за картиною;
- скласти оповідання за картиною;
- визначити пору року за розповіддю вчителя або за малюнком.
-

Діагностика культури спілкування, взаємин учнів виконується на основі спостережень за станом їх спільної діяльності.

Характер спілкування, взаємин	Рівень культури спілкування, взаємин учнів		
	Високий рівень (П.І.)	Середній рівень (П.І.)	Низький рівень (П.І.)
1	2	3	4
- уміння пояснити свій вчинок;			
- прагнення до спільної праці;			
- надання допомоги товаришам;			
- звернення з проханням про допомогу;			
- прояв доброти, поваги;			
- прояв відповідальності;			
- прояв справедливості, співчуття;			
- уміння бути вдячним.			
Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
	У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика культури праці виконується на основі аналізу виготовлення якого-небудь предмету.

Аналіз виконувався за такими напрямками:

- характер виконання трудового доручення; доводить розпочату справу до завершення; виявляє охайність і старанність у праці; поважає труд інших людей; прагне оволодіти новими трудовими уміннями.

№ з/р	Прізвище, ім'я учнів	Рівень культури праці учнів		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.				
2.				
	Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
		У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика прояву учнями культури поведінки виконується вчителем на основі спостережень і аналізу діагностичних робіт за певним рівнем:

- написати коротке оповідання про виконання правил поведінки на вулиці, в транспорті, під час прогулянок на природі;
- відобразити в малюнках, як би ти проявив чуйність, повагу до товаришів і дорослих;
- навести приклад прислів'я, приказки на те, що означають слідуючі вирази: “все робити вчасно”, “виконувати обіцянки в строк”;
- написати короткий твір про обов'язковість, чесність.

№ з/р	Прізвище, ім'я учнів	Рівень прояву учнями культури поведінки		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.				
2.				
і далі				
	Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
		У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика прояву умінь культури учнями других, третіх класів і форми висвітлення одержаних результатів

Діагностика культури читання учнів виконується на основі спостережень за їхнім читанням, виконанням відповідних дій, використанням умінь, виявленням почуттів і переживань:

- пропонується для читання невелике оповідання, при цьому необхідно:
  - а) скласти план оповідання;
  - б) виділити головну думку.
- пропонується для читання невелика казка, необхідно:
  - а) описати добрі якості героїв;
  - б) описати негативні якості героїв;
  - в) навести подібні приклади із життя.
- пропонується для читання невелика байка, необхідно:
  - а) пояснити поведінку діючих осіб;
  - б) визначити мораль.
- пропонується для читання вірш, необхідно:
  - а) визначити тему;
  - б) пояснити почуття, переживання автора.

№ з/р	Прізвище, ім'я учнів	Рівень культури читання дітей		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.				
2.				
і далі				
	Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
		У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика культури усного і письмового мовлення учнів виконується на основі спостережень учителя за певними напрямками.

Характеристика умінь культури усного та письмового мовлення	Рівень культури усного і письмового мовлення учнів		
	Високий рівень (П.І.)	Середній рівень (П.І.)	Низький рівень (П.І.)
- прагне читати оповідання, казки, байки;			
- вміє висловити свою думку в бесіді;			
- вміє написати короткий твір;			
- любить обмірковувати зміст діафільму, телепередачі і ін.;			
- любить відгадувати, загадувати загадки, складати ребуси, кросворди, розповідати казки.			
Всього учнів:	Кількість:	Кількість:	Кількість:
	У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика культури розумової діяльності дітей виконується на основі спостережень, аналізу діагностичних робіт за певними напрямками:

- пропонується скласти різні види задач з математики; пропонується скласти декілька речень за картиною; пропонується написати казку; пропонується придумати зміст ребусу, анаграми, кросворда.

№ з/р	Прізвище, ім'я учнів	Рівень культури розумового розвитку дітей		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.				
2.				
і далі				
Всього учнів:		Кількість:	Кількість:	Кількість:
		У (%):	У (%):	У (%):

Діагностика культури спілкування, взаємин учнів виконується на основі спостережень за їх діяльністю і аналізу за такими напрямками:

- намалюй добрий і поганий вчинки;
- напиши короткий твір про взаємини з товаришем або подругою;
- напиши коротке оповідання про спільну роботу з однокласниками;
- напиши декілька слів, що розкривають твоє бажання допомогти у чому-небудь однокласнику;
- напиши, які слова ти використовуєш, коли звертаєшся за допомогою.

№ з/р	Прізвище, ім'я учнів	Прояви учнями рівня культури спілкування і взаємин		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.				
2.				
І далі				
		Кількість:	Кількість:	Кількість:
		У (%):	У (%):	У (%):

Додаток В

**Індивідуально-діагностична карта відстеження динаміки
розвитку учня**

Школа №

Прізвище ім'я по батькові

У читач

Риси індивідуальності	Клас			
	я	II	III	IV
1. Відомості про сім'ю ❖ склад сім'ї ❖ економічний стан ❖ обстановка у ній				
2. Здоров'я ❖ загальний стан здоров'я				
3. Пізнавальні здібності ❖ увага ❖ сприйняття ❖ пам'ять ❖ мислення				
4. Вольові риси характеру ❖ наполегливість у роботі ❖ дисциплінованість ❖ організованість (планування, самоконтроль у роботі)				
5. Мотиви вчення ❖ допитливість ❖ працьовитість ❖ схвалення вчителя ❖ схвалення батьків ❖ відповідальність перед колективом ❖ самоствердження (впевненість, невпевненість у собі) ❖ адаптованість до умов шкільного життя				
6. Моральні риси характеру ❖ доброта ❖ чесність ❖ шанування				

Додаток Г

Анкета для учнів (2 клас) (Для вивчення мотивації)

1. Мені подобаються такі форми навчальної діяльності, як:

- рахунок
- переказ
- малювання
- конструювання
- читання
- складання та вирішення завдань

(Вибери та підкресли 3 форми роботи, яким ти віддаєш перевагу)

2. Тобі буде запропоновано 2 завдання: одне легке, інше важке. Яке ти обереш і чому?

---

3. Після уроків мені хочеться:

- грати з улюбленими іграшками чи в ігри;
- гуляти на свіжому повітрі із друзями;
- читати улюблені книги;
- виконувати завдання, дані вчителем додому;
- виконувати роботу по дому;

(Підкресли варіант відповіді)

4. Роботу учнів можна перевірити:

- вчителем
- іншим учнем
- самому

(Підкресли варіант, який тобі більше подобається)

5.1 Я люблю шукати різні способи вирішення одного завдання, тому що

5.2 Я не люблю шукати різні способи вирішення одного завдання, бо

---

6. Чи подобається тобі відвідувати школу? Чому?

Анкета для учнів (3 клас)
(Для виявлення самооцінки та самоконтролю)

---

1. **Познайомся із завданням:** «Будинок ремонтували 12 чоловіків та 8 жінок. 5 людей із них перевели на іншу роботу. Скільки людей залишилося ремонтувати будинок?»

Чи буде це завдання для тебе:

а) важкою, тому що

б) легкою, тому що

2. **Вирішити проблему:**

а) З яких етапів складалася ця робота?

б) Як ти можеш перевірити правильність розв'язання задачі?

3. **Чи можна вирішити це завдання декількома способами? Чому?**

4. **Які якості ти маєш як учень?**

Анкета для учнів (4 клас)**1. Як учень, я намагаюся:**

- уважно слухати вчителі та відповіді товаришів;
  - красиво писати у зошитах;
  - активно працювати під час уроків;
  - утримувати в порядку робоче місце та шкільне приладдя;
  - пояснювати однокласникам те, що добре зрозуміло мною;
- (Підкресліть ті варіанти, які властиві тобі більшою мірою).

2. Як учень, я хочу:

- утриматися на досягнутому рівні навчання;
- підвищити свою успішність;
- не зважати на результати своєї роботи;

(Підкресліть один з варіантів відповіді)

3. Зіткнувшись із труднощами, я...

- намагаюся їх подолати;
- залишаю труднощі невирішеними та переходжу до вирішення інших посильних завдань.
- (Вибери варіант відповіді).

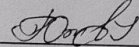
4. Якщо мене переривають у процесі роботи, я зазвичай...

5. Якщо навчальне завдання мені набридає, то я....

6. Якщо я припускаюся помилки, то...

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Трінка Юлія Іванівна

(підпис)